



LAUREA
AMMATTIKORKEAKOULU
Yhdessä enemmän

Prosessiarviointi hanketyössä

Arvioinnin kehittäminen Väestöliiton Nuorten seksuaaliterveyden
osaamiskeskuksessa

Aho, Tuulia

2015 Hyvinkää

Laurea-ammattikorkeakoulu
Hyvinkää

Prosessiarviointi hanketyössä - arvioinnin kehittäminen
Väestöliiton Nuorten seksuaaliterveyden
osaamiskeskuksessa

Tuulia Aho
Ylempi amk, terveyden edistämisen
koulutusohjelma
ZYB214SJ
Opinnäytetyö
Kesäkuu 2015

Tuulia Aho

Prosessiarviointi hanketyössä: arvioinnin kehittäminen Väestöliiton Nuorten seksuaaliterveyden osaamiskeskuksessa

Vuosi 2015 Sivumäärä 60

Järjestöjen hankearviointitoiminta ja sen kehittäminen ovat yleistyneet ja siihen on vaikuttanut paitsi hankkeita rahoittavien tahojen toiveet, myös järjestöjen halu kehittää omaa toimintaansa, mutta myös tiedon halun lisääntyminen. Tämän päivän yhteiskunnassa korostuu erityisesti tuloksilla ohjaaminen, vaikuttavuustavoitteet, tilivelvollisuus ja näyttöön perustuva (evidence based) toiminta sekä näiden suunnittelu. Kolmannen sektorin toimijat ovat tilivelvollisia sen toiminnan luonteen mukaan erityisesti jäsenilleen, rahoittajilleen sekä muille sidosryhmilleen. Projektien ja hankkeiden arviointi on tärkeä keino laadunvarmistukseen, sen toteutuksen ohjaamiseen ja hankkeen vaikuttavuuden todentamiseen.

Hankkeiden epäonnistuminen tai onnistuminen riippuu siitä, kuinka itse kehittämistoiminta on toteutettu. Mahdolliset ongelmat on havaittava ajoissa projektin aikana, eikä vasta sen jälkeen, jotta niihin voisi puuttua ajoissa. Hankkeen ohjaamiseen ja toiminnan kehittämiseen tarvitaan tietoa jo kehittämisprosessin aikana, kaikissa sen vaiheissa. Erityisen olennaista arviointi on kehittämis-hankkeissa, joissa luodaan uutta. Arviointi on välttämätön edellytys sille, että hankkeessa syntynyttä tietoa ja osaamista voidaan hyödyntää laajemminkin, myös hankkeen päättymisen jälkeen. Arviointien kautta saatua tietoa voidaan hyödyntää yleisesti hankkeen tai ylipäänsä järjestön toiminnan kehittämisessä.

Opinnäytteeni tavoitteena oli luoda Väestöliiton Nuorten seksuaaliterveyden osaamiskeskuksen (OK) kehittämistyöhön soveltuva sisäisen arvioinnin malli. Kehittämistehtävänäni oli kokeilla prosessiarviointia OK:ssa toteutettavassa hankkeessa (Merck for mothers). Tässä hankkeessa kehitettiin lastensuojelulaitosten seksuaalikasvatusta. Prosessiarvioinnin avulla hanke kehittyi jo sen kuluessa ja tuotti tietoa hankkeen tavoitteiden toteutumisesta sen aikana ja sen päätyttyä. Hankkeen avulla, opinnäytetyöni tuotoksena kehitin uuden hanketyön suunnitteluun ja toteutukseen soveltuva prosessiarvioinnin mallin. Opinnäytteeni on arviointiin ja tutkivaan kehittämiseen liittyvää teoriaa, taustakartoitus Väestöliiton työntekijöille, sekä tiivistelmä Merck For Mothers-hankkeen prosessiarvioinnista. Lopuksi esittelen kehittelemäni prosessiarviointimallin, sekä pohdin tuloksia, luotettavuuden ja eettisyyden näkökulmista.

Asiasanat: Arviointi, projektiarviointi, tutkiva kehittäminen, prosessiarviointi, arvioinnin kehittäminen, prosessiarviointimalli, hankearviointi

Tuulia Aho

Developing the evaluation process through project work for the sexual health of young people for the Family Federation of Finland

Year	2015	Pages	60
------	------	-------	----

The evaluation processes and their development in associations project work has been influenced not only by organizations funding them, but also by different operator's wishes to gain better results and also an increasing desire for information. Today's society is run by results, goals and evidence based actions and planning. The third sector operators are liable mainly to their members, funders and other stakeholders. Evaluating projects is an essential way for quality control as well as controlling and measuring. Whether the project is or not successful, is highly subject to the fact as to how well the evaluation process is carried out. Possible problems should be noticed during the project, not after, so they can be dealt with early enough.

For supervising and managing projects it is vital to receive information in each stage of the evaluation process. This is very important especially in projects which develop something new. The evaluation process is necessary for using the information and knowledge which has been gained during the project. All this knowledge can also be utilized afterwards in developing the process or organization even further.

My studies goal was to create for young people's sexual health and for the Family Federation of Finland an applicable model for internal evaluation. The task was to pilot the evaluation process in a project called "Merck for mothers". This project develops sexual education relating to child welfare and by using the evaluation process further knowledge was obtained. With the project I developed a new tool and a model for planning projects and an evaluation process. The study evaluated theory for the Family Federation of Finland's workers and a summary for the "Merck for Mothers" projects evaluation process. At the end of the report I introduce the project evaluation process that I have created and assess the results from a credibility and ethical point of view.

Keywords: Evaluation, project evaluation, research in developing, process evaluation, developing evaluation, process evaluation model, project evaluation

Sisällys

1	Johdanto	6
2	Opinnäytetyön toimintaympäristö	7
4	Opinnäytetyön tavoite ja tarkoitus	12
5	Keskeisiä käsitteitä	13
5.1	Tutkimus- ja kehittämistoiminta	13
5.1.1	Tutkivan kehittämistoiminnan menetelmistä ja toteutuksesta	14
5.1.2	Yksilön ja organisaation ominaisuuksia ja osaamisvaatimuksia	16
5.2	Toimintatutkimus	18
5.3	Arviointitutkimuksen lähestymistapoja	19
5.4	Prosessiarviointi ja kehittämistoiminta	21
6	Menetelmälliset lähestymistavat	25
7	Taustaselvitys Väestöliiton arviointimenetelmien kehittämistarpeista	28
7.1	Arviointi Väestöliiton hanketyössä	28
7.2	Arviointi Nuorten seksuaaliterveyden osaamiskeskuksessa	30
8	Prosessiarvioinnin kehittäminen	33
8.1	Prosessiarvioinnin kokeilu Merck for mothers -hankkeessa	34
8.2	Ideointi ja taustakartoitus	36
8.3	Suunnitteluvaihe	36
8.4	Arviointisuunnitelman seitsemän vaihetta	38
8.5	Tarvekartoitukset pilottikohteissa	41
8.6	Toteutusvaihe ja hankkeen päättäminen	43
9	Uusi prosessiarviointimalli	46
10	Pohdintaa kehittämistehtävän toteutuksesta ja tulosten arviointia	50
11	Eettisiä näkökulmia	52
	Lähteet	55
	Kuvat	58
	Liitteet	59

1 Johdanto

Opinnäytteeni on toiminnallinen ja sen aiheena on arvioinnin kehittäminen Väestöliiton Nuorten seksuaaliterveyden osaamiskeskuksessa (OK). Kehitän tutkimuksellisen kehittämishankkeen kautta uuden prosessiarviointimallin. Olen tehnyt vuodesta 2001 asti töitä Väestöliitossa hanketyössä, suunnitellut, koordinoitunut ja toteuttanut useita hankkeita, sekä ollut lähiesimiehenä tiimissä, jossa keskitytään nuorten seksuaaliterveyden edistämiseen. Alun perin opinnäytteeni tarkoituksena oli OK:ssa toteutetun Merck for mothers-hankkeen prosessiarvioinnin tekeminen. Hankkeessa kehitettiin lastensuojelulaitosten seksuaalikasvatusta. Muun muassa aikataulusyistä oli luovuttava alkuperäisideasta ja aihe muokkautui uuden arviointimallin kehittämiseen.

Arvioinnin kehittäminen valikoitui siksi, että nykyisen työnkuvani Väestöliitossa liittyy vahvasti hanketyöhön ja kehittämiseen, ja arviointi ja sen kehittäminen ovat kovin ajankohtaisia asioita järjestömaailmassa. Lisäksi opintojeni kautta entistäkin tutummaksi tullut tutkiva kehittäminen tuntuu minulle luontevalta ja mielenkiintoiselta. Myös järjestöjen sekä muiden sektoreiden hankemuotoinen työskentelytapa ja sitä kautta arviointitoiminnan kehittäminen on yleistynyt ja siihen on vaikuttanut hankkeita rahoittavien tahojen toiveet ja hankkeita toteuttavien tahojen oma halu kehittää omaa toimintaansa. Tämän päivän yhteiskunnassa korostuu kilpailu, erityisesti tuloksilla ohjaaminen, vaikuttavuustavoitteet, tilivelvollisuus ja näyttöön perustuva toiminta sekä näiden suunnittelu. Kolmas sektori ja muut hanketyötä tekevät toimijat ovat tilivelvollisia kunkin toiminnan luonteen mukaan erityisesti jäsenilleen, rahoittajilleen sekä muille sidosryhmilleen. Projektien ja hankkeiden arviointi on tärkeä keino laadunvarmistukseen, sen toteutuksen ohjaamiseen ja hankkeen vaikuttavuuden todentamiseen.

Oletukseni on, että Väestöliiton ja OK:n hanke- ja arviointityö kaipaa kehittämistä ja tätä varten teen taustaselvityksen Väestöliitossa. Teen kyselyn työntekijöille ja haastattelen OK:n esimiestä. Opinnäytteeni kehittää Väestöliiton nuorten seksuaaliterveyden osaamiskeskuksen kehittämis- ja arviointityötä ja tukee opintojeni kautta vahvistuneiden ennaltaehkäisevän hyvinvointityön kehittämis- ja johtamistaitoja. Lisäksi opinnäytetyössäni kehittämästäni prosessiarviointimallista voivat hyötyä myös muut hanke- ja kehittämistyötä tekevät tahot. Prosessiarviointi on suhteellisen tuore käsite arviointiteorioissa ja käytännöissä. Opinnäytetyöskentelyn kautta saan itse kokemusta sen toteuttamisesta, sekä siihen liittyvää teoretietoa. Prosessiarvioinnin tekeminen hyödyttää sekä hanketta toteuttavaa tahoa, rahoittajia, että kohde- ja muita sidosryhmiä. Sen lisäksi ei tarvita muita arviointimenetelmiä, koska siinä otetaan huomioon rahoittajan toiveet arvioinnista.

Opinnäytteeni pohjautuu sekä keräämäni teoretietoon, käymiini koulutuksiin, Väestöliitossa tehtyyn taustakartoitukseen, omaan työkokemukseeni ja Merck for mothers-hankkeessa saamaani kokemukseen. Opinnäytteeni pääkysymys on, miten prosessiarviointimalli soveltuu OK:n hanketyöhön ja onko hanketyön kautta mahdollista kehittää uutta hanketyötä hyödyttävää prosessiarvioinnin mallia. Opinnäytteeni tarkoituksena on kartoittaa erilaisia terveys- ja hyvinvointityön kehittämistyöhön sopivia arviointimenetelmiä ja laatia niistä OK:n työhön soveltuva malli. Opinnäytteessäni keskityn tuomaan teoretietoa kehittämistyön ympärille ja luomaan hankekokeilun kautta uuden prosessiarvioinnin mallin. Mallia voidaan jatkossa jalostaa edelleen ja hyödyntää tulevilla hankkeilla.

Opinnäyteraportissani on arvioivaan ja tutkivaan kehittämiseen liittyvää teoriaa, taustakartointus Väestöliiton työntekijöille, sekä tiivistelmä Merck For Mothers-hankkeen prosessiarviointista. Lopuksi esittelen kehittämiäni prosessiarviointimallin, sekä pohdin tuloksia, luotettavuuden ja eettisyyden näkökulmista. Liitteenä esitän taustakartoitukseen liittyvät kysymykset.

2 Opinnäytetyön toimintaympäristö

Opinnäytetyöni on osa Väestöliiton Nuorten seksuaaliterveyden osaamiskeskuksen toiminnan kehittämistä. Väestöliitto on perustettu vuonna 1941 ja se on sosiaali- ja terveysalalla toimiva asiantuntijajärjestö. Se edistää perheiden, nuorten ja koko väestön hyvinvointia, terveyttä ja turvallisuutta. Säännöissä on korostettu ihmisen onnellista ja tasapainoista elämää, johon se työllään tähtää. Liiton toiminta painottuu nuorten, parisuhteissa elävien ja perheiden hyvinvoinnin lisäämiseen, yhteiskunnan monikulttuurisuuden vahvistamiseen sekä seksuaaliterveyden edistämiseen. Väestöliitto vaikuttaa yhteiskunnassa, tutkii yhteiskunnan ilmiöitä asiantuntijuusalueellaan, kehittää palveluita ja menetelmiä sekä tuottaa palveluita. Väestöliiton toimii myös kansainvälisesti edistäen ihmis- ja seksuaalioikeuksia. Liitto jalkauttaa toimintaansa ja tekee sitä tunnetuksi tiedottamalla, kouluttamalla ja julkaisemalla toimialaansa liittyviä materiaaleja. (Väestöliitto).

Väestöliitossa on edistetty vuodesta 1988 lähtien nuorten seksuaaliterveyttä. Osaamiskeskus on ainutlaatuinen, sillä Suomessa ei ole toista vastaavaanlaista ammatillista kolmannen sektorin nuorten seksuaaliterveyden edistämisen osaamis- ja kehittämisyksikköä, joka reagoi asiakastyössä ja yhteiskunnassa esiin tuleviin ilmiöihin. Osaamiskeskuksen keskeisinä painopisteinä on vaikuttaa seksuaalikasvatuksen laatuun, vahvistaa seksuaalikasvattajien osaamistasoa ja lisätä yleisellä tasolla nuorten tietotaitoa seksuaaliterveydestä. Osaamiskeskus ymmärtää seksuaalikasvatuksen yläkäsitteenä, johon liittyvät seksuaalivalistus, seksuaaliopetus ja seksuaalineuvonta. Osaamiskeskuksessa työskentelee terveys- ja sosiaalialan ammattilaisia, joilla on vankka asiantuntemus nuorten seksuaaliterveyden edistämisestä. Asiantuntijuus perustuu

käytännön työstä saatuihin kokemuksiin ja tietoihin, tutkittuun tietoon, verkostoyhteistyöhön sekä jatkuvaan lisäkouluttautumiseen. (Väestö-liitto 2014a.)

Nuorten seksuaaliterveyden osaamiskeskuksessa on kaksi toiminta-alueita: (1) nuorten seksuaaliterveyden ja -kasvatuksen edistäminen (2) seksuaalisen kaltoinkohtelun, hyväksikäytön ja väkivallan ehkäisyyn ja kohtaamisen erityisasiantuntemus. Osaamiskeskuksen toimintamuotoina ovat: 1) auttamistoiminta, 2) vaikuttamistyö, 3) kehittämistyö sekä 4) verkostoituminen ja yhteistyö. Auttamispalveluiden kautta osaamiskeskus saa arvokasta kokemusta ja tietoa kohdeyhmien tilanteesta ja verkostoyhteistyön kautta saadaan tietoa seksuaalikasvatuksen ja seksuaaliterveyden edistämisen kehittämishaasteista, joihin kehittämistyössä tartutaan. Tutkimustyö antaa vankan tietopohjan kehittämis- ja arviointityölle. Jatkossakin Nuorten seksuaaliterveyden osaamiskeskus tulee reagoimaan herkästi yhteiskunnassa esiin tuleviin ilmiöihin. Näin ollen kaikki neljä toiminta-alueita liittyvät vahvasti toisiinsa. (Väestöliitto 2014a.)



1 Nuorten seksuaaliterveyden osaamiskeskuksen toiminta

Auttamistoiminnassa tarjotaan alle 21-vuotiaille nuorille maksuttomia palveluita, kuten seksuaalivahvointi- ja terapia vastaanottoja sekä psykososiaalista keskustelupalvelua. Nuorten seksuaalinen kaltoinkohtelu -teeman (Nuska) osalta asiakastyössä keskitytään niihin alaikäisiin nuoriin, joilla on suurentunut riski joutua seksuaalirikoksen kohteeksi. Nettipalvelut on kohdistettu sekä nuorille että ammattilaisille. Nuorten sivuilla on tarjolla tietoa, sekä palveluita, kuten kysymys-vastauspalsta, sekä anonyymi vastaanotto netissä. Auttamistoiminnassa nettipalvelut saavat eniten painoarvoa, koska niiden välityksellä kohdataan suuret määrät sekä nuoria että ammattilaisia eri puolilta Suomea. (Väestöliitto 2014a.)

Yhteiskuntaan vaikuttaminen on keskeinen osa osaamiskeskuksen toimintaa. Päämääränä on nuorten seksuaalioikeuksien toteutuminen sekä seksuaaliterveyden edistäminen. Poliittisen vaikuttamisen tavoitteena on, että jokaisella suomalaisnuorella on tasapuoliset mahdollisuudet ja edellytykset huolehtia itsestään ja seksuaaliterveydestään, ja että niihin liittyviä palveluita on helposti tarjolla. Seksuaaliterveyden edistämisen laadussa ja saavuttavuudessa on edelleen suurta vaihtelevuutta eri puolella Suomea. Osaamiskeskuksessa tehdään aktiivisesti yhteistyötä median kanssa, jotta ajankohtaiset nuorten seksuaaliterveyskysymykset tulevat laajasti tietoisuuteen. Nuorten kanssa työskentelevät ammattilaiset on tärkeä vaikuttamistyön kohde. (Väestöliitto 2014a.)

Vaikuttamistoiminnassa ammattilaisille suunnataan koulutuksia, jotta heidän tietonsa ja taitonsa nuorten seksuaaliterveyskysymyksistä vahvistuisivat. Asiantuntijana toimiminen erilaisissa yhteyksissä, kuten erilaisissa toimikunnissa ja ohjausryhmissä, monenlainen kirjoittaminen ja julkaisutoiminta, lausuntojen ja kannanottojen tekeminen ovat osaamiskeskuksen tärkeitä tehtäviä. Työntekijät osallistuvat kansallisiin ja kansainvälisiin tapahtumiin, seminaareihin ja messuihin. Osaamiskeskuksen asiantuntijoilta on lisäksi saatavilla työnohjausta ja konsultointipalveluita. Vaikuttamistyötä tehdään myös erilaisten kampanjoiden myötä, kuten Kesä-kumi- ja Kumita-kampanjoissa sekä sosiaalisessa mediassa eri keinoin. (Väestöliitto 2014a.)

Osaamiskeskuksen kehittämistoiminnassa kehitetään paitsi omaa toimintaa, myös käytännön työn menetelmiä ja välineitä seksuaalivahvointiin ja opetukseen, turvataitokasvatukseen sekä seksuaalisen kaltoinkohtelun, hyväksikäytön ja väkivallan kohtaamiseen. Usein tarve erilaisiin seksuaalikasvatusmenetelmiin tulee kentältä esimerkiksi terveystiedon opettajilta, terveydenhoitajilta, lääkäreiltä sekä sosiaalialan ammattilaisilta. Menetelmiä kehitetään yhteistyössä edellä mainittujen tahojen, eli verkostojen kanssa. Osaamiskeskuksessa on useita eri rahoitusperusteilla toimivia hankkeita, joilla kullakin on oma tavoitteensa. Hankkeita yhdistää nuorten seksuaaliterveys, seksuaaliterveyden edistäminen ja seksuaalikasvatuksen kehittäminen. Näistä esimerkkinä on lastensuojelulaitosten seksuaalikasvatusta kehittävä hanke, joka valikoitui myös opinnäytteeni kohteeksi. Tässä hankkeessa kokeilin prosessiarvioinnin menetelmiä ja kokeilu toimi kehittämäni prosessiarviointimallin pohjana. Opinnäytteeni ja tämän

kautta kehitetyn prosessiarvioinnin malli ovat osa osaamiskeskuksen kehittämistoimintaa. (Väestöliitto 2014a.)

Nuorten seksuaaliterveyden osaamiskeskuksen kehittämis- ja vaikuttamistoiminta perustuu jatkuvaan yhteistyöhön ja sitä tehdään useiden eri tahojen kanssa kuntien eri toimijoista, järjestöihin, yrityksiin sekä ministeriöihin, riippuen siitä mitä kehitetään ja mihin vaikutetaan. Osaamiskeskus koordinoi Opetus- ja kulttuuriministeriön rahoittamaa valtakunnallista Nuorten seksuaaliterveysverkostoa. Verkoston tarkoituksena on nuorten parissa tehtävää valistus-, kasvatusta-, opetus- ja järjestöyhteistyötä. Verkoston pääasiallisena tehtävänä on toimia valtakunnallisena koordinoijana, joka edistää kunnallisten toimijoiden ja järjestöjen välistä yhteistyötä. Tätä kautta on mahdollista luoda laajempia hankekokonaisuuksia sekä saada aikaa valtakunnallisesti vaikuttavaa toimintaa nuorten seksuaaliterveyden edistämiseksi. OK tekee yhteistyötä eri tavoin, mm. nuorten seksuaaliterveysverkostossa, perusterveydenhuollon, erityisesti kouluterveydenhuollon, sosiaalihuollon, terveystiedon opettajien sekä muiden nuorten kanssa työskentelevien alan järjestöjen ja toimijoiden kanssa. (Väestöliitto 2014a.)

3 Järjestötyön arviointi- ja kehittämistoiminnasta

Arvioinnin avulla järjestö tekee itsensä näkyväksi ja sen avulla se saa tietoa toimintansa prosesseista ja tuloksista. Tietoa saadaan usein sellaisistakin asioista, joita muutoin ei edes olisi tiedostettu. Järjestön, joka tuntee toimintansa pesuteellisesti, on helpompi kertoa itsestään jäsenille tai esimerkiksi rahoittajille. Myös vapaaehtoiset ovat yhä enemmän kiinnostuneita työnsä tuloksista. Kansalaisjärjestöjä pidetään tärkeänä tekijänä demokratiassa ja monet järjestöt ovat kin yhteiskunnallisia vaikuttajia, joten niiden oman toiminnan on kestettävä päivänvaloa. Arvioinnin avulla voidaan saada lisää toiminnan läpinäkyvyyttä ja samalla järjestötoiminnan uskottavuutta. (Fields 2013,3).

Arvioinnin merkitys on selvästi kasvanut viime vuosina eri järjestöissä. Esimerkiksi hankerahoitusta voi tulla monesta eri paikasta ja rahoittajilla voi olla erilaisia vaatimuksia myös arvioinnin suhteen. Järjestön kannattaa kuitenkin tehdä arviointia myös omaa toimintaansa varten. Aktiivinen ja tarkoitustaan palvelevan toiminnan kehittäminen vaatii onnistuakseen arviointitietoa. Fieldsin (2013, 3) mukaan arvioinnin tärkeimmät tehtävät ovat toiminnan kehittäminen, tilintekovastuullisuuden osoittaminen ja uuden tiedon tuottaminen.

Kehittämistoiminnan tarkoitus on muuttaa jokin asia, tilanne tai tila paremmaksi. Kehittäminen voi esimerkiksi sekä tuottaa muutosta että olla toimintaa, joka tavoittelee muutoksen hallintaa. Kehittämistyötä toteutetaan yleensä erillisinä hankkeina tai projekteina. Kehittämis- ja hanketyön tavoitteena voi olla esimerkiksi uusien tuotteiden, tuotantoprosessien, toimintatapojen, menetelmien tai järjestelmien luominen tai jo olemassa olevien paremmaksi

kehittäminen. (Seppänen-Järvelä 2004, 21.) Kehittäminen on mahdollista ja luotettavaa vain kun toimintaa seurataan ja arvioidaan käytäntöjä, toiminnan laatua ja sen vaikutuksia. Eri-laisten käytäntöjen, työprosessien ja oman työtavan arviointi antavat työntekijälle välineitä ammatilliseen kehitykseen. Arvioinnissa keskeinen näkökulma on toiminnan paremmaksi tekeminen. (Kananoja 2001,7.)

Järjestöt ovat velvollisia osoittamaan esimerkiksi rahoittajilleen, jäsenistölleen ja muille sidosryhmilleen, mitä toiminnalla on saatu aikaan. Kirjassa Kehittämishankkeiden arvioinnin tila (Koskela 2012, 6-7) esitellään, miten sosiaali- ja terveysalan järjestöt arvioivat omia kehittämishankkeitaan ja miten koottua arviointitietoa hyödynnetään järjestöjen päätöksenteossa. Tämän raportin mukaan järjestöjen kehittämishankkeiden arviointikäytännöt vaihtelevat paljon. Arvioinnin mahdollisuudet hanketoiminnan kehittämisessä ja tuloksellisuuden varmistamisessa on sisäistetty ja käytössä vain osassa järjestöjä. Edelleen hyvin pienessä osassa järjestöjä arviointi nähdään aidosti toiminnan kehittämisen välineenä, minkä kautta on mahdollista pohtia, mitä tehdään, kenelle, miksi ja millä tavoin. Kyky kyseenalaistaa aidosti ja rakentavasti omaa ja muiden toimintaa ja samalla olla avoin, ovat elintärkeitä ominaisuuksia, mutta mitä ilmeisimmin monen järjestön toimintakulttuurista ne puuttuvat.

Arviointitoiminnan yleistymiseen on vaikuttanut paitsi hankkeita rahoittavien tahojen toiveet, myös järjestöjen halu kehittää omaa toimintaa, sekä tiedon halun lisääntyminen. Tämän päivän yhteiskunnassa korostuu erityisesti tuloksilla ohjaaminen, vaikuttavuustavoitteet, tilivelvollisuus ja näyttöön perustuva (evidence based) toiminta sekä sen suunnittelu. Kolmannen sektorin toimijat ovat tilivelvollisia sen toiminnan luonteen mukaan erityisesti jäsenistölleen, rahoittajilleen sekä muille sidosryhmille. Toiminnan tilaajat, eli rahoittajat ja yhteistyökumppanit ovat perinteisesti kiinnostuneita saavutetuista tavoitteista ja toiminnan vaikuttavuudesta. Kehittäjät ja käytännön toimijat sen sijaan haluavat enemmän saada itse prosessista ja kehittämisestä. Arvioinnin tavoitteena on usein myös saada hiljainen tieto näkyviin. Arviointitieto mahdollistaa projektin kehittämisen. Samalla arviointi antaa järjestöjen johdolle ja poliittisille päättäjille eväitä suunnata toimintaa vastaamaan paremmin tulevaisuuden haasteisiin. Hyvin tehty arviointi toimii hyvänä ohjausvälineenä projektissa ja hankkeessa. (Högnabba 2008,15; Karjalainen 2006, 208; Koskela 2012, 6.)

Projektien ja hankkeiden arviointi on tärkeä keino laadunvarmistukseen, sen toteutuksen ohjaamiseen ja hankkeen vaikuttavuuden tarkasteluun. Hankkeiden epäonnistumiset tai onnistumiset riippuvat pitkälti siitä, kuinka kehittämistoiminta on toteutettu. Mahdolliset ongelmat pitäisi havaita ajoissa projektin aikana, eikä vasta sen jälkeen, jotta niihin voisi puuttua ajoissa. Hankkeen ohjaamiseen ja toiminnan kehittämiseen tarvitaan tietoa jo kehittämisprosessin aikana, kaikissa sen vaiheissa. Arvioinnin kautta saatu tieto on tärkeää, jotta hanke

saadaan pidettyä suunnitelmiensa mukaisilla raiteillaan, eikä toiminta harhaudu syrjään toivotulta tieltä. Erityisen olennaista arviointi on hankkeissa, joissa luodaan uutta. Arviointi on välttämätön edellytys sille, että hankkeen yhteydessä syntynyttä tietoa ja osaamista voidaan hyödyntää laajemminkin, myös hankkeen päättymisen jälkeen. Arviointien kautta saatua hyödynnetään yleisesti hankkeen tai järjestön toiminnan kehittämässä. (Seppänen-Järvelä 2004, 21-22; Koskela 2012, 28.)

4 Opinnäytetyön tavoite ja tarkoitus

On hyvä erottaa opinnäytteeni tavoite ja tarkoitus opinnäyteprosessiini sisältyneen Merck for mothers-hankkeen tavoitteesta ja tarkoituksesta. Opinnäytteeni tavoitteena oli luoda Väestöliiton kehittämistyöhön soveltuva sisäisen arvioinnin malli. Kehittämistehtävänäni oli kokeilla prosessiarviointia Nuorten seksuaaliterveyden osaamiskeskuksessa (OK) toteutettavassa hankkeessa. Ajallisesti opinnäytetyön alkamisajankohdan kanssa osui Merck for mothers-hanke, jossa lähdettiin kehittämään lastensuojelulaitoksien seksuaalikasvatusta. Merck for mothers-hankkeen prosessiarvioinnin peruskysymyksiä olivat 1. Miten hankkeen prosessi etenee ja muokkautuu hankkeen edetessä? 2. Miten hanke saavuttaa asettamansa tavoitteet? 3. Miten hankkeen jatkuvuus toteutuu? 4. Miten prosessiarviointi on vaikuttanut hankkeeseen ja sen etenemiseen? Prosessiarvioinnin avulla hanke kehittyi jo sen kuluessa ja tuotti tietoa hankkeen tavoitteiden toteutumisesta sen aikana ja sen päätyttyä. Opinnäytteeni tarkoituksena oli kartoittaa erilaisia terveyden ja hyvinvointiin kehittämistyöhön sovellettavia arviointimenetelmiä ja löytää niistä tähän hankkeeseen soveltuva malli.

Opinnäytteeni pääkysymyksiä olivat, että miten prosessiarviointimalli soveltuu OK:n hanketyöhön ja onko hanketyön kautta mahdollista kehittää uutta hanketyötä hyödyttävää prosessiarvioinnin mallia. Opinnäytteeni tarkastelin prosessiarvioinnin avulla, millaisen toiminnan kautta tulokset ja vaikutukset ovat syntyneet. Prosessiarvioinnissa huomio kohdistuu kehitys- ja muutosprosesseihin, eli prosessiarvioinnin avulla pyritään tukemaan ja ohjaamaan hankkeessa tapahtuvaa kehittämistä jo toiminnan aikana. Kun projektien onnistumista tai epäonnistumista on tutkittu, on havaittu, että tärkein syy liittyy siihen kuinka itse kehittämistoiminta tai interventio on toteutettu. Tällöin ongelmat ovat usein liittyneet johtamiseen, vuorovaikutukseen ja viestintään. Nämä havainnot ovat vahvistaneet käsitystä, että evaluaation tulisi kohdistua projektin aikaiseen toimintaan ja auttaa sen ohjaamisessa ja parantamisessa. (Seppänen-Järvelä 2004 21 -22.)

Hankkeen vaikutusten arviointi pidemmällä tähtäimellä ei ole mahdollista tämän opinnäytetyön puitteissa, sillä se kesti vain vuoden ja opinnäytetyöni prosessiarvioinnin kokeilu kohdentui samaan vuoteen. Hankkeearviointi on järjestötyössäänkin yhä lisääntyvä ja kehittyvä asia, jota

on syytä kehittää myös Väestöliitossa, sen toiminnan muuttuessa uusien projektien ja hankkeiden myötä. Opinnäytteeni antoi suuntaa hanketyön mahdollisuuksista kehittää laitosten seksuaalikasvatusta ja se samalla hyödytti Väestöliiton nuorten seksuaaliterveyden edistämisen hanke-, kehittämis- ja johtamistyötä. Aiemmasta ammattiini liittyvästä asiantuntijaroolistani poiketen, keskityin vain Merck for mothers-hankkeen prosessin arviointiin ja sen prosessin luomiseen. Seuraavaksi käsittelen opinnäytteen liittyviä keskeisiä käsitteitä. Niitä kaikki yhdistää tiedon kerääminen, kehittäminen ja prosessinomaisuus.

5 Keskeisiä käsitteitä

Opinnäytteessäni keskityn hankeprosessin ja sen arvioinnin kehittämiseen. Siihen liittyy tutkimus ja kehittäminen, eli se on tutkivaa kehittämistyötä ja se haastaa työntekijöiden osamista monella tapaa. Prosessiarviointiin ja opinnäytteeseeni käsitteinä liittyvät myös toimintatutkimus, arviointitutkimus ja arviointimenetelmä. Prosessiarviointi on sisäisen arvioinnin menetelmä. Seuraavassa avaan näitä teemoja tarkemmin.

5.1 Tutkimus- ja kehittämistoiminta

Eri asiantuntijat ovat tuoneet esiin, että tutkimuksen ja kehittämistoiminnan välille ei tehdä selkeää käsitteellistä eroa (esim. Rantanen & Toikko 2009, 16). Niiden yhteys onkin usein käytännön kehittämistyössä erottamaton. Tutkimus on esimerkiksi kartoitusten tekemistä, tietojen keräämistä ja luokittelua, erilaisia tilastotietoon perustuvia esityksiä, haastatteluaineistoihin perustuvia kuvauksia ja omakohtaiseen kokemukseen perustuvia kirjallisia kuvauksia tai esityksiä. Tieteellisessä tutkimuksessa on tuotettava uutta tietoa teorian avulla ja siitä on oltava hyötyä muille. Tutkimuksen peruslähtökohta on siis pyrkimys luotettavaan tietoon. Kehittämistoiminnan tärkeimpänä tavoitteena taas on jonkin tuotteen kehittäminen, uuden luominen tai olemassa olevan muuttaminen. Rantanen ja Toikko (2008, 7) kirjoittavat artikkelissaan, että kehittämistoiminnasta voidaan puhua muun muassa tuotekehityksen, palveluiden kehittämisen, työyhteisöjen kehittämisen ja oman työn kehittämisen yhteydessä. Käsitteet kehittämistoiminnasta vaihtelevat suuresti.

Heikkilä, Jokinen ja Nurmela (2008, 21) lähestyvät kehittämistoimintaa prosessin, toimijoiden osallisuuden ja tiedontuotannon näkökulmista. Kehittämistoiminnan prosessiin sisältyvä tutkimuksellisuus tukee heidän mukaansa käyttökelpoisen tiedon tuottamista ja levittämistä. Keskeisiä tutkivaa kehittämistä koskevia käsitteitä heidän mukaansa ovat perustutkimus, soveltava tutkimus, kehittämistyö, kehittäminen ja kehittyminen, tutkiva kehittäminen sekä projekti eli hanke. Heikkilän ym. mukaan tutkimus voidaan ymmärtää monella tavalla, esimerkiksi asenteeksi, tarkastelutavaksi, oman toiminnan tai asioiden tarkasteluksi ja pohdinnaksi

tai uuden tieteellisen tiedon tai uusien sovellutusten tavoitteluksi. Tieteen intressinä on perustiedon hankkiminen perustutkimuksen avulla. Kehittäminen heidän mukaansa viittaa aktiiviseen toimintaan, jolla tavoitellaan kehittymistä, jolla tavoitellaan yleensä muutosta parempaan. Kehitys voi olla positiivista tai negatiivista.

Kirjoittajien mukaan tutkivan kehittämisen käsite yhdistää nämä kaksi eri asioita merkitsevää käsitettä. Tutkiva kehittäminen voi olla työskentelytapa, jossa tutkimuksella, tutkimustiedolla tai tiedon tavoittelulla on tärkeä rooli kehittämistoiminnassa. Tutkimus- ja kehittämistoiminta voivat kytkeytyä toisiinsa eritavoin, esimerkiksi sisäkkäin, jolloin kehittämistoiminta sisältää joko yhden tai useampia tutkimusosioita, tai ne voivat olla osittain päällekkäisiä ja osittain erillisiä toisistaan. Tieteellä on filosofisia pääsuuntauksia ja lähestymistapoja ja käsitteitä, joita Heikkilä ym. (2008 25) kirjassaan esittelevät. Tutkivaa kehittämistä ei kuitenkaan voida lokeroida jonkin tietyn tieteenalan paradigman alle, vaan merkittävää sen toteutuksessa on, että käytössä olevat menetelmät, aineiston kerääminen, analysointi ja tulosten esittäminen toteutetaan siten, että kehittämistyöllä saadaan ratkaistuksi jokin käytännön ongelma. Usein kehittämistyön ratkaisut ovat monimenetelmällisiä, eli voidaan käyttää rinnakkain määrällisiä, laadullisia ja osallistavia menetelmiä, riippuen hankkeen luonteesta ja tavoitteista. Menetelmät tulee olla perusteltuja ja niiden kohdentuminen juuri ko. hankkeeseen tulee osoittaa. (Heikkilä ym. 2008, 22 -25.)

Anttilan (2009, 9) mukaan olennaista tutkimus- ja kehittämistoiminnalle on spesifi tiedon- tai tuotannonintressin lähtökohta, jolloin tutkimusta tehdään jotakin varten. Tutkimuksen lähtökohta voi olla myös prosessi, jossa tutkimuksen kohteena voi olla suunnittelu- ja tuotantotoiminta tai jokin sen osa-alue tai sen tarkoitus voi olla tuottaa tietoa toiminnasta yleensä. Tutkimus- ja kehittämistoiminnan tuloksena on jokin uusi tuotos, kuten uusi muoto, järjestelmä tai palvelu, jolle on olemassa tarve tai se ratkaisee jonkin ongelman, josta muutkin hyötyvät. Tällöin tutkimuksellinen tuotos on käyttökelpoinen ja sitä voidaan hyödyntää uuteen kontekstiin. Kehittämistoiminnalle on olemassa erilaisia näkemyksiä, joita Rantanen ja Toikko (2009,19) määrittelevät olevan rationaalinen käsitys, oppimista korostava ja monimuotoinen arjen toimintakykyä korostava näkemys. Näille eri lähestymistavoille tyypillistä on nähdä kehittäminen prosessina, johon liittyy tavoitteenmäärittely, huolellinen suunnittelu ja niiden mukainen toteutus.

5.1.1 Tutkivan kehittämistoiminnan menetelmistä ja toteutuksesta

Aalto-Kallio ym. (2009, 44 -55) kuvaavat yksityiskohtaisesti Arvioinnin kartalla -teoksessa arvioinnin askeleita, jotka on luotu arviointisuunnitelman laatimisen tueksi. Niiden avulla voi pohdita ja rakentaa arviointisuunnitelman, joka kiinnittyy osaksi arvioitavaa toimintaa. Siksi arviointisuunnitelma on tehtävä heti hankkeen alussa. Sen tekemiseen tarvitaan toiminta- ja

hanke suunnitelma, jota voidaan muokata toiminnan edetessä. Kymmenen askelta ovat tiivistetysti seuraavat: 1. Mitä arvioidaan? 2. Miksi arviointia toteutetaan? 3. Mitkä ovat olennaisia seikkoja arvioida? 4. Miten onnistuminen todennetaan? 5. Sisäinen vai ulkoinen arviointi? 6. Tulokset ja vaikutukset versus prosessit. 7. Mitä ja keneltä tietoa tarvitaan? 8. Arvioinnin dokumentointi ja raportointi. 9. Tulosten hyödyntäminen ja levittäminen. 10. Onko suunnitelma toteuttamiskelpoinen? Vastaamalla esitettyihin kysymyksiin tehdään valintoja, jotka ohjaavat suunnistamaan arvioinnin kartalla ja siirtymään siinä teoreettisemmasta puolesta käytäntöön. Askeleet toimivat täten eräänlaisena siltana arvioinnin teorian ja käytännön välillä.

Opintoihini liittyvää aiempaa oppimistehtävää kirjoittaessani tutustuin tarkemmin useammasakin teoksessa mainittuun Suunta-työkaluun, jota käytetään suunnittelun ja arvioinnin apuna. Se on kehitetty Terveyden edistämiskeskuksessa. Tämän menetelmän taustalla on jo itsellenikin aiemmin tuttu Logical Framework Matrix -malli. Suunta-mallin lähtökohtana on kohta kohdalta rakentaa oman toiminnan suunnitelma, joka on looginen, arvioitu ja oletuksiltaan kestävä. Olennaista on, että tekijä selkeästi ymmärtää ja pystyy perustelemaan, miksi hänen mielestään asetetut tavoitteet ja odotetut tulokset saavutetaan toimimalla tietyllä tavalla. (Nikula, 2011, 61.)

Suunta-työkalulla voidaan suunnitella mitä tahansa toimintaa, mutta erityisesti se soveltuu hanke suunnitteluun, tuotosten mallinnukseen sekä tarvelähtöisten prosessien suunnitteluun. Suunta-menetelmässä on seitsemän vaihetta, jotka ovat tarpeen määrittely, päämäärän asettaminen, tavoitteen tai tavoitteiden täsmentäminen, keinojen ja prosessin valinta, tehtävien määrittely, tuotoksien ja tulosten kuvaus, sekä toiminnan onnistumisen kriteereiden määrittely. (Nikula, 2011, 61 -68.) Tämä ja edellä mainittu arvioinnin askeleet -malli soveltuvat mielestäni hyvin tutkivaan kehittämistyöhön terveyden edistämistoiminnassakin ja hyödynnän malleja myös opinnäytteessäni.

Kirjassa Näkökulmia vaikuttavuuteen (Koskinen-Ollonqvist ym. 2005, 78 -79) esitellään esimerkkitapauksena terveyden edistämisen, arviointitutkimuksen ja ympäristöpsykologian näkökulmaa yhdistävä hanke, joka on Pohjois-Karjalan nuorten Foorumin arviointi-hanke (Nufo). Sen tarkoituksena oli luoda verkosto nuorten ja aikuisten välillä. Se pyrki tarjoamaan mahdollisuuksia työhön, harrastuksiin, tapahtumien järjestämiseen, nuorten omien hankkeiden tekemiseen sekä vaikuttamaan yleiseen maakunnan kehittämiseen. Nufo arviointiin oli kolmenlaisia tavoitteita, jotka olivat tiedon tuottaminen, hankkeen kehittäminen ja tilinpitoon liittyvät tekijät.

Tässä hankkeessa arvioinnin viitekehys koostui terveyden edistämisen, ympäristöpsykologian, arviointitutkimuksen ja osallistuvan toimintatutkimuksen näkökulmista. Nämä kaikki näkökulmat taas sisältävät omia viitekehyksiään ja näkökulmiaan, joita kirjassa avataan ansiokkaasti.

Tutkijan tavoitteena oli räätälöidä tieteiden välinen viitekehys, jonka painopiste oli terveyden edistämisen ja arviointitutkimuksen lisäksi ympäristöpsykologisessa näkökulmassa. Hänen pyrkimyksensä oli osoittaa, että terveyden edistämisen vaikuttavuutta arvioidaan tavoitteiden saavuttamisen ohella sekä ei-aiottuja että kielteisiä vaikutuksia. (Koskinen- Ollonqvist ym. 2005, 78 -79.) Opinnäytteessäni näkyy niin ikään terveyden edistämisen näkökulma seksuaaliterveyden osalta, arviointitutkimuksen ja osallistuvan toimintatutkimuksen näkökulmat. Prosessiarvioinnista selviää toivottuja tuloksia, mutta myös suunnittelemattomia tuloksia.

Arviointien tekemiseen ei ole yhtä toteuttamismallia, vaan jokainen arviointi tulee suunnitella arvioitavan hankkeen tarpeiden, resurssien ja tavoitteiden mukaisesti. Erilaisten valmiiden arviointimallien käyttöön on liitettävä harkintaa siitä, millä tavoin ne istuvat oman hankkeen arviointiin. Eri toimijat ovat tehneet arviointisuosituksia, joiden avulla arvioinnin tekemistä halutaan edistää. Projekti- ja hanketoiminnan myötä arvioinnit ovat lisääntyneet huomattavasti, sillä mm. rahoittajat edellyttävät kehittämiseen asetettujen panosten seuraamista ja tuotosten esiintuomista. Tämä näkyy voimakkaasti myös omassa työssäni järjestön kehittämistyössä. Tämän lisäksi arviointia tehdään yhä enemmän sisäisten tarpeiden vuoksi, kun halutaan tehdä näkyväksi se, millä tavoin hanke on hyödyttänyt, millaisia panoksia se on tarvinnut, jotta kehittämistä on voitu jatkaa. (Kivipelto ym. 2012, 13 -14.) Lähdekirjallisuudessa oli lukemattomia muita arviointiin ja arviointitutkimukseen ja tutkivaan kehittämiseen liittyviä esimerkkejä ja malleja, joista on hyötyä jatkossa kehittämistyössä.

5.1.2 Yksilön ja organisaation ominaisuuksia ja osaamisvaatimuksia

Heikkilä ym. (2008, 36 -37) kirjoittavat, että tutkiva kehittäminen edellyttää asennetta tai ajattelutapaa, jossa henkilöllä on luontainen taipumus, alttius tai halukkuus ajatella tietyllä tavalla tietyissä ympäristöissä. Se voi olla piilevä piirre, mutta se on myös opittavissa. Se voi myös olla yhteisön tapa, joka ilmenee käyttäytymisenä erilaisissa tilanteissa. Tähän liittyvät myös kyky ajatella kriittisesti ja kriittinen mieli, joka ei hyväksy mitään kysymättä sen arvoa ja perustetta. Muuttuvassa ja monimutkaisessa maailmassa selviytyminen vaatii yksilöltä älyllisiä taitoja ja oppimista. Muutostilanteessa tärkeää on erityisesti asioihin suhtautumisessa, ajattelun taidoista, oman oppimisen hallinnasta ja yhdessä työskentelyn taidoista. Kirjoittajien mukaan terveydenhuollon työntekijältä odotetaan näiden perustaitojen lisäksi ammattitaitoa, persoonallista kypsyyttä, kykyä ylläpitää ja kehittää omaa osaamistaan ja osallistumista kehittämiseen. Kehittämistyössä keskeisiä taitoja ovat kyky tarkastella ja tunnistaa ilmiöiden taustoja, kyky tehdä päätelmiä, sekä taito ja halu tehdä työtä muutoksen aikaansaamiseksi. Näiden taitojen ja halun lisäksi mielestäni täytyy olla motivaatio ja aito kiinnostus aiheeseen ja kehittämiseen, jotta muutos on mahdollinen toteuttaa.

Muita taitoja tai ominaisuuksia on esimerkiksi kriittinen ajattelu, perusteiden arviointi, tutkiva asennoituminen, tiedonhaluisuus, loogisuus, rationaalisuus, luovuus, rohkeus, ongelmanratkaisukyky, tutkimusmenetelmien hallinta, tutkimusprosessin ymmärtäminen, yhteistyökyky, sidosryhmien tunteminen, projekti hallinta- ja johtamistaidot sekä joskus myös kansainvälisten yhteyksien luomisen taito. Tutkivaa kehittämishanketta koordinoivan ja johtavan ja jossain määrin myös kehittämishankkeisiin osallistujienkin haasteena on kyetä olemaan samanaikaisesti teoreetikko ja erittäin käytännöllinen. (Heikkilä ym. 2008, 36 -87.) Tämä kaikki edellyttää mielestäni paitsi henkilökohtaisia ja persoonallisia ominaisuuksia ja piirteitä, myös ajanmukaisen tiedon hallitsemista. Siksi jo koulutuksessa tulee huomioida nämä vaatimukset ja suunnitella koulutuksen sisällöt sen mukaisesti.

Arvioinnin tarkoitus asettaa arvioitsijalle erilaisia rooleja ja niihin liittyen erilaisia tehtäviä. Hankkeen toteuttajalla ja arvioitsijalla on todennäköisesti monia eri rooleja. Kirjassa Arvioinnin kartalla (Aalto-Kallio ym. 2009, 23) esitellään arvioitsijan roolit kuviona. Tässä mallissa riippuen siitä, mitä tarkoitusta varten arviointia tehdään, arviointitehtävä määrittää arvioitsijalle neljänlaisia rooleja ja kuudenlaisia tehtäviä. Ensimmäinen rooli on innovoija, jonka tehtävänä on ongelman tunnistaminen ja toiminatamallin kehittäminen tai valitseminen. Toinen rooli on toteuttaja, jonka tehtävänä on talouden ja tuloksellisuuden seuraaminen. Kolmas rooli on hallinnoija, jonka tehtävänä on prosessin tehokkaan toteutumisen varmistaminen. Neljäs rooli on integroija, jonka tehtävänä on kehittäminen. Tällä nelikentällä, riippuen roolista ja tehtävistä tavoitellaan muutosta, tuloksia, ylläpitoa ja prosessin etenemistä. Eettinen ajattelu on kykyä pohtia omien sekä yhteisöjen arvojen kautta sitä, mikä jossain tilanteessa on oikein tai väärin. Lakien ja eettisten normien tuntemus auttaa konkreettisten ratkaisujen tekemisessä, mutta tutkimustyössä tehtävistä ratkaisuista ja valinnoista kantaa jokainen itse vastuun. (Kuula, 2006, 21.)

Sosiaali- ja terveyspalveluiden rakenne ja organisaatiot ovat suuressa muutoksessa, joka vaatii organisaatioiltakin oppimista. Oppivassa organisaatiossa ihmiset kehittävät koko ajan kykyjään, jotta he oppisivat tavoitteeksi asetettuja asioita. Silloin organisaation ja sen johdon tulee rohkaista muutokseen, yhteisten tavoitteiden muodostamiseen ja yhdessä oppimiseen sekä oppimaan oppimiseen. Organisaation osaaminen muodostuu yksilöiden osaamisesta ja oppimisesta ja toisilta oppimisesta. Itseään ja toimintaansa arvioivan organisaation mahdollisuudet selvitä muutostilanteessa ovat paremmat kuin muilla. (Heikkilä, 2008, 39 -40.) Siksi johdon tulee kannustaa ja rohkaista kehittävään, arvioivaan ja oppivaan asenteeseen organisaatioissa. Lisäksi olisi mahdollistettava yhteistyö ja avoimet keskustelut, jotta löydetään yhteinen tahtotila. Jotta tähän päästään, on työntekijöiden saatava kyseenalaistaa, keskustella mm. omista arvoistaan ja saatava ymmärrystä omille näkemyksilleen, silloin hän voi suhteuttaa tulevaan muutokseen ja oman roolinsa siinä. Nämä asiat tulee huomioida jo strategian luomisvaiheessa, koska strategialla ohjataan organisaation toimintaa. Motivointi, osallistaminen,

kannustaminen, sitouttaminen, palkitseminen, koulutuksen mahdollistaminen ja ajan antaminen suunnittelulle, tulisi olla osa johtamistyötä ja organisaation strategiaa.

Kehittäminen edellyttää yhdessä oppimista arviointitiedon hyödyntämisestä, uusien toimintojen kokeilemiseen, korjaamiseen, vakiinnuttamiseen ja jalkauttamiseen. Arviointitiedon ymmärtäminen, omaksuminen ja käyttöön otto vaativat oppivan organisaation. Organisaation oppimisessa varsinaisen kehittämisen lopputuloksen lisäksi myös itse kehittämisprosessi nähdään arvokkaana oppimisen areenana. Uusien toimintojen kokeilu ei aina onnistu tai tuo odotettuja tuloksia, mutta näistä on tarkoitus oppia. Oppivassa organisaatiossa erilaiset yllätykset ja virheet nähdään positiivisessa ja kehittävässä valossa. Niiden ajatellaan mahdollistavan laadukkaan oppimisen, kehittämisen ja tuottavan käytännöllistä, käyttökelpoista tietoa. Kehittämis-toiminnassa tapahtuu oppimista niin siihen osallistuvien yksilöiden kuin heidän muodostamiensa yhteisöjenkin tasolla. Organisaation oppimisen kannalta juuri yhteisöllinen oppiminen on tärkeää, koska yhdessä kehittämistoiminnalla tuotettu tieto saa aikaan uudenlaista asiantuntijuutta. Yhdessä tuotettua tietoa nimitetään kollektiiviseksi tiedoksi, joka ei ole kenenkään kehittämiseen osallistuneen yksilön omaa, vaan se on muodostunut heidän välisessään yhteisessä vuorovaikutuksessa. (Fields 2013, 6; Högnabba 2008, 15; Karjalainen 2006, 265.)

5.2 Toimintatutkimus

Toimintatutkimuksella on kaksinaisluonne: toisaalta tarkoituksena on tuoda esille uutta tietoa toiminnasta, mutta samalla kehittää sitä. Painopiste näiden välillä vaihtelee. Toimintatutkimuksen strategiassa vaikuttaminen tapahtuu tutkijan osallistumisella tutkimuskohteen toimintaan. Vaikuttamisen ja kehittämisen perustana on tutkimus, jota tutkija tekee tutkimuskohteen ympäristössä. Strategian lähtökohtana on siten tieteellisyyden ja käytännöllisyyden yhdistäminen. Toimintatutkimus sisältää tutkimusstrategiana runsaasti erilaisia näkökulmia ja sitä voidaan toteuttaa erilaisten analyysimenetelmien avulla. (Jyväskylän yliopisto). Aaltola ja Syrjälä (1999, 8) määrittelevät toimintatutkimuksen prosessiksi, joka tähtää asioiden muuttamiseen ja kehittämiseen entistä paremmiksi. Tutkimuskohteena voi olla yhteisön toimintatavat, osallistujien oma toimintaa koskeva ymmärryskyky tai itse toimintatilanne.

Toimintatutkimus voidaan nähdä paremmin tutkimuksellisenä lähestymistapana tai tutkimusstrategiana kuin erityisesti tutkimusmenetelmänä. Sitä voidaan pitää myös teknologiana tai eettismoraalisena lähestymistapana. Aaltolan ja Syrjälän (1999, 9) mukaan ei ole olemassa mitään ehdottomasti oikeaa tai väärää tietä toimintatutkimukseen. Prosessi on jatkuvassa muutoksessa, minkä tähden sitä on myös vaikea kuvata. Kuulan (1999,10) mukaan tarkoituksena on tutkimuksen avulla muuttaa vallitsevia käytäntöjä ja ratkaista erilaisia ongelmia. Pyritään muuttamaan sosiaalisia käytäntöjä ottamalla toimijat aktiivisiksi osallisiksi tutkimuksessa. Tutkija osallistuu toimintaan ja on mukana organisaation arkipäivässä. Kuulan mukaan

ei ole olemassa yksiselitteistä ja kaikkien hyväksymää määritelmää, eikä sitä voi erottaa siinä käytettyjen tutkimustekniikkojen perusteella, koska ne vaihtelevat. Heikkisen ja Jyrkämän (1999,12) kriteerit toimintatutkimukselle ovat, että tutkija toimii yhteisössä, jossa työtä reflektoidaan ja kehitetään toiminnan historiallista taustaa, analysoidaan ja kehitetään vaihtoehtoja ongelmien ratkaisemiseksi ja tavoitteiden saavuttamiseksi sekä tuotetaan uutta tietoa ja teorioita toiminnasta. Tärkeänä pidetään sitä, että tutkija tiedostaa oman lähestymistapansa ja siihen liittyvät piirteet.

Toimintatutkimus on taustaltaan yhteiskunta- ja suunnittelutieteellistä, mutta sitä sovelletaan laajasti myös kasvatustieteessä. Laajassa mielessä mikä tahansa ihmisten sosiaaliseen toimintaan kohdistuva tutkimus voidaan ymmärtää toimintatutkimuksena, jos se vaikuttaa kohdeyhteisön toimintaan. Se on pääasiassa laadullinen lähestymistapa, mutta voi hyödyntää kvantitatiivisia menetelmiä. (Heikkinen & Jyrkämä 1999, 12.) Tiedonkeruutapana ovat usein esimerkiksi haastattelut, kyselyt, havainnointit, tms. Toimintatutkimus on tapaustutkimuksen kaltainen käsite, joka antaa tulkitusjälleen vapauden määritellä sitä. Yksi toimintatutkimuksen lähtökohdista on reflektiivisyys, jonka avulla pyritään uudenlaiseen toiminnan ymmärtämiseen ja kehittämiseen. Tutkittavat ovat tällöin aktiivisia osallistujia muutos- ja tutkimusprosesseissa. Tutkijan ja tutkittavien suhteen perustana on yhteistyö ja yhteinen osallistuminen.

Toimintatutkimus suuntautuu käytäntöön ja on usein ongelmakeskeistä. Tutkimusprosessi on syklinen, siinä valitaan päämäärät, tutkitaan ja kokeillaan käytännön mahdollisuuksia edetä päämääriin, arvioidaan ensiaskelia ja muotoillaan ja tarkennetaan päämääriä, tehdään käytännön kokeiluja, arvioidaan näitä jne. Toivottavaa on, että toiminnan kehittyminen jatkuu itsenäisesti tutkimuksen päätyttyä. Tutkimusprosessissa vuorottelevat suunnittelu, toiminta ja toiminnan arviointi (Kuula 1999, 23.) Toimintatutkimuksen aineistohankinnan tapoja voi olla esimerkiksi puolistrukturoidut yksilö- ja ryhmähaastattelut (intervention alussa ja lopussa), strukturoidut kyselyt (osassa myös avovastauksia), osallistuva havainnointi, yksilötasoiset vapaamuotoiset arvioinnit (kirjeet), strukturoidut kirjalliset arvioinnit (intervention alussa, aikana ja lopussa), erilaisten kehittämistilaisuuksien (työkonferenssit, tulevaisuudenverstaat, kehittämisryhmät, työpaikkakokoukset ja koulutustilaisuudet) kirjalliset muistiot ja raportit. (Syvänen 2003, 13).

5.3 Arviointitutkimuksen lähestymistapoja

Guba (1989, 25) esittelee teoksessaan *Fourth generation evaluation* saman nimisen lähestymistavan, jossa on ”neljän sukupolven” neljä näkökulmaa. Näitä ovat mittaaminen, kuvaus, arviointi ja neuvottelu. Tämä lähestymistapa korostaa arviointia muunakin kuin teknisenä ja

tieteellisenä prosessina. Guban mukaan arviointiin liittyy myös sosiaalisia, poliittisia ja arvolutuneita tekijöitä. Tämä lähestymistapa arviointiin huomioi inhimilliset, poliittiset, sosiaaliset, kulttuuriset ja kontekstuaaliset tekijät, joita arviointiin ja kehittämistyöhön kulloinkin liittyy.

Guba (1989, 25-26) tuo esiin joitakin tälle mallille ominaisia tekijöitä, jotka vaikuttavat arviointi-prosessiin. Näitä tekijöitä ovat interaktiivinen arviointiprosessi, arvojen olemassaoloja kokonaisuuden hahmottaminen erottamattomina osina toisistaan (fyysinen, psykologinen, sosiaalinen ja kulttuurinen). Lisäksi mallille ominaisia tekijöitä ovat arvioinnin ja sen tulokunnan muototutuminen osallisten mukaisesti, eli toiminnallisuus ja osallisuus sekä ihmisten yksityisyyden kunnioittaminen. Pawson ja Tilley (1997, 7) ovat kehittäneet evaluaatiotutkimuksen lähestymistavan, jota he kutsuvat realistiseksi arvioinniksi. Realistinen evaluaatio antaa oman näkökulmansa tutkimus- ja kehittämistoimintaan. Realistinen teoria antaa tukea sellaiselle tutkimukselle, joka tapahtuu jonkin asian kehittämiseksi, hyödyntää aikaisemmin saatuja tuloksia, käyttää hyväkseen erilaisia tutkimusmenetelmiä, yhdistää arviointikäytäntöjä ja tasapainottaa hankkeen arviointia.

Pawson ja Tilley (1997, 7-8) kuvaavat realistista evaluaatiota syklillä, jossa on teoria mekanismeista, kontekstista ja tuotoksista, hypoteesit siitä, mikä voisi toimia kenellekin ja missä yhteydessä, seuranta, sen monialaiset menetelmät, kerätty tieto ja analyysi sekä kehittämistoiminnan tarkennus, eli mikä toimii kenellekin ja missä yhteydessä. Anttila (2009, 47) tiivistää tämän evaluaatiostrategian perustuvan toimenpidemallien rakentamiseen, jonka laatimisen avainkysymykset ovat: Mikä toimii? Ketä varten? Missä kontekstissa? Prosessi antaa mahdollisuuden oppia näistä kysymyksistä. Realistisen evaluaation olennaisin lopputulos on todellinen käytännöllinen tulos, esimerkiksi uusi tuote, muuttunut toimintamalli.

Ohjelmateoria on keino jäsentää toiminnan tai hankkeen etenemistä, siihen liittyviä syy-seuraussuhteita, ja oletuksia siitä, mitä edellytyksiä tarvitaan tavoiteltujen tulosten ja muutosten saavuttamiseen. Ohjelmateoria auttaa valitsemaan hankkeeseen sopivimman yhdistelmän valitun päämäärän, tavoitteen, keinojen, prosessien, tehtävän, tulosten ja tuotosten välillä. Ohjelmateorian avulla luodaan tietoa prosessista tai hankkeesta, sen toimintaympäristöstä ja sisällöstä, siihen liittyvästä teoriasta ja keskeisistä käsitteistä. Lisäksi ohjelmateorian laatimisessa joutuu pohtimaan ennalta suunnittelemattomia vaikutuksia ja tekijöitä, jotka saattavat olla esteenä toivotun tuloksen saavuttamiseksi. Ohjelmateorian merkitys toiminnan ja arvioinnin suunnittelussa on olennainen. (Aalto-Kallio ym. 2009, 16.)

Ohjelmateoria on tapa jäsentää ja selkeyttää hankkeen ideaa ja samalla käydä systemaattisesti ja mahdollisimman konkreettisesti hankkeen toteuttamisen edellytyksiä läpi. Se on keino

analyttisen keskusteluun ja yhteisen ymmärryksen tuottamiseen. Tätä teoriaa lähellä on toimintalooginen malli, jossa näkyvät perustelut sille, mihin ongelmaan ohjelma vastaa, millä keinoin ja mihin oletuksiin ohjelman vaikutukset perustuvat. Lisäksi toimintalooginen malli sisältää muutosmallin elementit, mutta sisältää kysymykset ongelmasta, johon yritetään vaikuttaa ja ohjelman kohderyhmien määrittelyn. (Borg, 2008, 22.)

Heikkilä ym. (2008, 24) mukaan tutkimusta voidaan käyttää kehittämistyössä esimerkiksi arviointitiedon tuottamiseen kehittämissuunnitelmien tai joidenkin yksittäisten kehittämistoimenpiteiden vaikutuksista ja sitä kautta korvaavien toimien tukemiseen, ”hyvien käytäntöjen” leviämisen suunnitteluun ja työelämän muutosprosessien tukemiseen. Arviointi on jonkin asian arvon tai ansion määrittelyä, jonka ominaisuus erottaakin sen muusta tutkimuksesta. (Robson 2000, 13.) Arviointi on keino oppia ja kehittyä omassa työssään, sekä se on väline, jolla voi osoittaa oikeutusta niille valinnoille, mitä missäkin tilanteessa on tehnyt. (Aalto-Kallio ym. 2009, 9). Samassa kirjassa määritellään neljä lähestymistapaa arvioinnille, jotka ovat kokeellinen lähestymistapa (tulosten ja vaikutusten näkökulma), kehittävä lähestymistapa (prosessiarvioinnin näkökulma), konstruktivistinen näkökulma (osallistavan arvioinnin näkökulma) ja kriittinen lähestymistapa (tapauskohtainen arvioinnin lähestymistapa). Lähestymistavan valintaan vaikuttaa se, miten arvioitsija ymmärtää arvioitavan kohteen ja se, mikä on määritetty arvioinnin tarkoituksiksi. Opin-näytteeni lähestymistapa on kehittävä.

Myös poliittisessa päätöksenteossa arviointi on tarpeen, sillä sekä niiden, joiden jokapäiväiseen elämään tehdyt päätökset vaikuttavat, että niiden, jotka maksavat verotuksissaan päätöksistä aiheutuvat kulut, kannalta on oleellista, mitä seurauksia tehdyillä päätöksillä on. Hallitus on sitoutunut edistämään vaihtoehtojen aikaisempaa laajempaa selvittämistä erilaisten uudistusten yhteydessä. Kuitenkin merkittävä osa politiikan vaikuttavuuden arvioinnista voidaan tehdä vasta jälkepäin, kun politiikan vaikutukset ovat havaittavissa. Seuraamalla tehtyjen päätösten vaikutuksia voidaan kerätä kokemuksia uusien parempien päätösten pohjaksi. Ihannetilanteessa tämä tapahtuu pilottihankkeiden avulla kokeilemalla uutta politiikkaa rajatulla alueella tai rajatussa kohderyhmässä ennen kuin järjestelmästä tehdään pysyvä. (Ilmankunnas ym. 2008, 2.)

5.4 Prosessiarviointi ja kehittämistoiminta

Ajallisesti arvioinnilla voidaan nähdä kolme ulottuvuutta. On etukäteisarviointi, toiminnan aikana tapahtuva jatkuva arviointi sekä jälkikäteisarviointi. Etukäteisarviointia tehdään esimerkiksi hankkeen suunnitteluvaiheessa tarvekartoitusten muodossa. Silloin kerätään tietoa suunnittelun ja toiminnan tueksi ja pohditaan esimerkiksi kyselyiden ja haastattelujen avulla, mille kehittämistyössä tai hankkeessa on aito tarve ja kysyntä. Jatkuva arviointi sisältää myös ajatuksen seurannasta, jonka avulla kerätään tietoa esimerkiksi hankkeen toteutumisesta.

Seurannan tulisikin olla systemaattista ja suunnitelmallista, jolloin siitä tulee luonteva osa työskentelyä. Seurannan eri menetelmien tulisi tuottaa sellaista tietoa, jota voidaan hyödyntää arvioinnissa prosessin eri vaiheissa. Kun toiminta on jo käynnissä, on arvioinnin tehtävänä etsiä siitä kehittämistarpeita ja keinoja niiden kehittämiseen. Myös tavoitteiden saavuttamista voidaan arvioida jatkuvasti toiminnan edetessä. (Fields 2013, 10.)

Prosessi on sana, jota voi käyttää hyvin monissa merkityksissä. Tässä opinnäytteessä se tarkoittaa hankkeen strategista, vaiheittaista ja suunnitelmallista etenemistä, sekä sen sisällöllisestä etenemisestä ja näitä tarkastellaan kehittämisen näkökulmasta. Prosessi siis viittaa enemmän siihen, miten asioita ja interventioita tehdään, kuin esim. mitä hankkeessa tehdään. Kehittämisprosessi on aina ainutkertainen, jokaiselle projektille ominainen ja yksilöllinen toiminnan, havaintojen ja ajattelun kokonaisuus. Prosessin eteneminen riippuu pitkälti sen suunnittelun ja koko prosessin aikaisen arvioinnin puitteissa käydyn keskustelun kautta. Prosessi voi siis edetessään muuttua, vaikka sen etenemiselle olisikin olemassa alkuperäinen suunnitelma. Kun kehittämishanketta kuvataan ajallisena prosessina, siinä erotellaan tyypillisesti erilaisia vaiheita, kuten eteneminen ideavaiheesta suunnitteluun ja toteutukseen, sekä lopulta tulosten hyödyntämiseen. Tämän tyyppiset vaiheet ovat yleensä helposti jäsennettävissä, mutta prosessiarvioinnin ideana on tuoda tarkemmin esiin vaiheiden sisältöä. (Seppänen-Järvelä 2004, 19.)

Arviointitutkimusta on jaoteltu formatiiviseen ja summatiiviseen evaluointiin. Formatiivinen arviointi arvioi prosesseja ja sen tarkoitus on kehittää niitä. Sen tarkoituksena on siis etsiä erilaisia kehittämisen kohtia ja ongelmia sekä kerätä tietoa ja jatkuvaa arviointia esimerkiksi hankkeen etenemisestä. Formatiivisessa arvioinnissa on seurantaa ja käytettävät menetelmät ovat usein laadullisia, mutta myös numeerista seurantaa käytetään. Siinä tapauksessa arviointi on usein sisäistä ja sen tarkoituksena on kehittää organisaatiota sisältäpäin. (Fields 2013, 10.) Formatiivinen arviointi sopii tilanteisiin, joissa halutaan etsiä tietoa jo sen aikana hankkeen kehittämiseksi, ja tuloksien sekä tuotoksien eteenpäin viemiseksi. (Vartiainen, 2001, 11.) Prosessiarviointia voidaan siis kutsua myös formatiiviseksi arvioinniksi. Summatiivinen arviointi puolestaan arvioi erilaisia tuloksia ja vaikutuksia. Summatiivinen arviointi tehdään hankkeen loppuvaiheessa tai vasta jälkikäteen ja sen toteutus sekä vaikutukset dokumentoidaan ja niiden tuottamat tulokset analysoidaan. Tällöin tietoa voidaan saada esimerkiksi seurannan tulosten, asiakirjojen tai haastattelujen avulla. Summatiivisessa arvioinnissa yleensä tuotetaan numeerista tietoa, mutta laadullinen tieto on myös tärkeää. (Fields 2013, 11).

Pesonen (2007, 129) määrittelee prosessin tapahtumasarjaksi, joka muodostuu eri vaiheista tai jaksoista. Prosessissa tehdään jotakin ennalta sovittua ja suunniteltua ja tekemisellä on

syynsä ja sillä halutaan saada aikaan muutosta. Prosessiarviointi on erilaisen toiminnan mittaamista, asioiden seuraamista ja havainnointia eri menetelmin. Mittaamisen ja arvioinnin avulla voidaan osoittaa asioiden kehittyminen ja saada näkyviin toimenpiteiden vaikutus. Summatiivisella arvioinnilla tarkoitetaan tuloksiin ja vaikutuksiin suuntautunutta evaluointia. Se keskittyy vastaamaan kysymykseen - mitä projektilla on saavutettu. Se voi käsitellä esimerkiksi sellaisia asioita, kuin onko projektin suunnitelma toimeenpantu, tavoitettiinko kohdeväestö ja vastattiinko heidän tarpeisiinsa. (Robson 2001, 24). Formatiivinen ja summatiivinen arviointi ovat toisiaan täydentäviä, joten pelkkä lopputuloksen arviointi ilman prosessiarviointia ei ole suositeltavaa (Seppänen-Järvelä 2004, 19).

Prosessiarviointia voidaan toteuttaa sekä ulkoisena että sisäisenä. Ihanteellisessa tapauksessa molemmat näkökulmat huomioidaan. Prosessiarviointi yhdistää tapahtumaketjun ajalliset ulottuvuudet, itsearvioinnin, sekä sisäisen ja ulkoisen arvioinnin. Järjestöissä projektit ja perustoimintakin koostuvat monesti useista erilaisista prosesseista. Prosessiarvioinnilla etsitään tietoa erilaisista muutosprosesseista. Sen tarkoituksena on tukea oppimista ja kehittämistä organisaatiossa. (Fields 2013, 11.) Tässä opinnäytetyön pilottihankkeessa arviointi toteutetaan sisäisenä arviointina ja käyttäen itsearvioinnin menetelmää osana prosessiarviointia. Käytetyimpiä menetelmiä prosessien arvioimisessa ovat haastattelut, fokus-ryhmät, lomaketykelyt, havainnoinnit, päiväkirjat ja toimintaa kuvaavat dokumentit. (Sosiaaliportti b).

Terveystiedon edistämisen menetelmien ja palveluiden taustalla vaikuttavat erilaiset teoreettiset viitekehykset ja mallinnukset, joiden olettamuksia on usein hyödynnetty kehittämistyössä kokemustiedon lisäksi. Teoriat ovat eräänlaisia käsitteellisiä rakennelmia, joilla ilmiö käsitteellisesti ja niiden välisistä suhteista selitetään seikkaperäisesti auki. Teoriat vastaavat usein kysymyksen, että miksi asiat ovat niin kuin ne ovat. Mallit ovat puolestaan eri teorioiden yhteen sulautumia ja eräänlaisia sovelluksia, jotka vastaavat kysymykseen miten asiat toimivat. (Nikula toim. 2011, 67.)

Prosessiarvioinnin aineisto voi koostua niin laadullisesta kuin määrällisestäkin aineistosta. Prosessiarvioinnin kohteena on prosessi, eli tapahtumasarja. Prosessiarvioinnissa ei siis olla niinkään kiinnostuneita vaikutuksista ja tuloksista, vaan toiminnasta, jonka avulla niitä tuotetaan. Taustalla on yleensä ajatus siitä, että mikä on toivottu tapahtumasarja. Arvioinnin avulla pyritään vaikuttamaan tähän tapahtumasarjaan koko sen prosessin aikana. Se miten prosesseja, eli tapahtumasarjoja arvioidaan, riippuu arviointikysymyksistä ja -kriteereistä. Järjestöjen toiminnossa prosessiarviointia hyödynnetään paljon hankkeissa, mutta se soveltuu hyvin myös yksittäisten toimintojen arviointiin. Prosessikuvauksessa vaiheet määritellään niin tarkasti, että toteutusta on helppo verrata kuvaukseen. Toisaalta taas kuvauksen tulee olla niin yleisellä tasolla, että sitä voidaan hyödyntää myös muiden hankkeiden arvioinnissa. Prosessikuvauksen tekeminen vaatii aikaa ja useamman henkilön työpanosta. Hyvin laaditusta

prosessikuvauksesta on hyötyä myös työhön perehdyttämisessä, koska se toimii uudelle työntekijälle mallina siitä, miten järjestössä toimitaan. (Aalto-Kallio ym. 2009, 95.)

Aalto-Kallion ym. (2009, 96) mukaan prosessiarvioinnin ongelma on se, ettei sen avulla pystytä ottamaan kantaa siihen, onko hankkeessa valittu toimintatapa paras mahdollinen. Hankkeisiin ja prosesseihin vaikuttavat toimintaympäristö ja siinä tapahtuvat muutokset, eikä prosessiarviointi sisällä varsinaista muutosorientaatioita. Siinä kiinnostuksen kohteena on enemmänkin se, toteutuuko toiminta siten, kun on aiottu. Arvioinnin tuloksia hyödynnetään toiminnan parantamisessa esimerkiksi erilaisten korjausliikkeiden tai suunnitelman muutosten avulla. Prosessiarviointi voidaan kuitenkin suunnitella siten, että muutoksia toimintaympäristöissä ennakoidaan. Kirjassa esitellään lisäksi erilaisia prosessiarvioinnin menetelmiä, kuten Delfoi-työmenetelmä, parastaminen, eli benchmarking, vertaisarviointi ja asiantuntijapaneeli. Tässä opinnäytteessä prosessiarvioinnin menetelmä sisältää elementtejä useimmista näistä menetelmistä.

Delfoi-työmenetelmän avulla pyritään hankkimaan asiantuntijatietoa toimintaympäristön tulevaisuuden haasteista, keinoista ja vastata näihin haasteisiin. Asiantuntijat toimivat eräänlaisina ennustajina. Parastamis-menetelmässä verrataan omaa toimintaa toiseen paremmin sujuvampaan toimintaan. Parastamisen ideana on hakea uusia ideoita ja oppia toisilta, jotta omaa toimintaa voidaan kehittää. Tätä menetelmää ei käytetty arvioitavassa hankkeessa, sillä vastaavanlaisia vertaishankkeita ei ollut olemassa Suomessa. (Aalto-Kallio ym. 100.) Merck for mothers-hankkeen prosessiarvioinnissa osallistettiin siinä toimivat asiantuntijat, hankkeen kohteena olevien laitosten työntekijät, sekä niissä asuvat nuoret muun muassa ennakointidialogin menetelmällä.

Prosessiarvioinnin historian tiedetään ylettyvän 1960-luvulle, mutta vasta 1980-luvun puolivälistä lähtien prosessiarviointia on selkeästi käytetty nykyisen teorian ja menetelmien mukaan arviointitutkimuksissa. Prosessiarvioinnista on tullut erityisen suosittua hankkeiden, projektien ja toimintojen arvioinnissa vasta parin viime vuosikymmenen aikana. Prosessiarvioinnin avulla on mahdollista selittää, miksi tiettyjä tuloksia saadaan aikaan. Etenkin kun toimenpiteet johtavat merkittäviin tuloksiin, on tärkeää ymmärtää, mikä lopulta vaikutti onnistumiseen. Vastaavasti silloin kun paljon rahaa, aikaa ja tietoa vaatineiden hankkeiden tulokset jäävät merkityksettömiksi, tutkijat, rahoittajat ja sidosryhmät haluavat ymmärtää, miksi tehdyt toimenpiteet eivät tuottaneet haluttua vaikutusta. Näin ollen prosessiarviointi voi auttaa selittämään niin positiivisia, kuin merkityksettömiäkin tuloksia. Prosessiarvioinnin avulla voidaan antaa näyttöä myös siitä, että toteutettu toiminta on ollut laadukasta ja riittävän tarkkaan toteutettua. (Linnan & Steckler 2002.)

Prosessiarvioinnissa ollaan kiinnostuneita kehittämisen toteuttamisesta ja muutoksen aikaansaamisesta, sekä sen tukemisesta esimerkiksi antamalla palautetta kehittämistoiminnan toteutumisesta kaikissa sen eri vaiheissa. Projektin tai hankkeen arvioinnista, havaituista virheistä ja ongelmista, kuten myös sen onnistumisista saadaan ensiarvoisen tärkeää tietoa hankkeen kehittämiseksi. Prosessiarvioinnin tavoitteena on myös tuottaa analyttistä tietoa projektin jatkon suunnittelulle. Arvioinnissa tarkastellaan projektin suunniteltuja vaikutuksia ja mahdollisia suunnittelemattomia vaikutuksia, joita projekti on samalla ikään kuin sivussa tuottanut. (Vataja & Seppänen-Järvelä 2006, 206 -207.)

Prosessiarvioinnilla tavoitellaan muutoksen lisäksi oppimista. Kehittämiprojektissa on mahdollisuus kokeilla uutta, kehittää aiempia toimintatapoja ja -menetelmiä sekä hyödyntää muiden rakentamia toimintamalleja ja rakentaa kokonaan uusia. Projektissa opitaan aina jotain uutta ja sitä pitäisi pystyä hyödyntämään myös projektin päättymisen jälkeen. Kehittämistyön näkökulmasta myös epäonnistumisten raportoiminen on tärkeää ja ne nähdään tilaisuutena oppia, tehdä jatkossa toisin. (Kivipelto 2008, 13 -14; Turkia 2007.)

Prosessiarvioinnissa tarkastellaan toimintaa, jonka kautta suunnitelmia toteutetaan. Sen tehtävänä on tuoda esille projektin toteuttamisessa käytetyt toimintatavat. Prosessiarviointi perustuu hyvin pitkälti tekijöidensä itsearviointiin ja oppimiskokemusten reflektointiin yhdessä. Prosessiarvioinnin avulla kunkin prosessiin liittyvän henkilön oma työ ja kehittämisen prosessi tehdään avoimeksi ja sitä kautta arvioinnin kohteeksi. Oman toiminnan ja ajattelumallien kyseenalaistaminen on erittäin tärkeä askel oppimisessa ja oppimisen näkökulma itsearvioinnissa tuo myös hiljaisen tiedon hyödynnettäväksi kehittämistyössä. (Laitinen 2000 22 -23; Seppänen-Järvelä 2004, 19.)

Arvioijan rooli ja arviointiprosessi vaihtelevat kunkin tehtävän, kohteen ja käytössä olevien menetelmien perusteella. Arvioijan perusroolit voivat olla niin sanottu fasilitoija tai konsultti. Fasilitoija pohjustaa ryhmälle keskusteluteemat ja johdattelee osalliset tuomaan esiin omat kokemuksensa, ajatuksensa ja asiantuntemuksensa. Konsultin roolissa arvioija käyttää asiantuntemustaan, kun osalliset toivovat neuvontaa. Konsultoiva arvioija voi esittää erilaisia vaihtoehtoja keskusteluun, mutta varoo kuitenkin tuomasta omia arvojaan osallisille. (Borg 2008, 22-28.) Opinnäytteeni kokeilu-osuudessa, eli Merck for Mothers -hankkeen arvioinnissa toimin sekä fasilitoijana, esimerkiksi taustakartoitusta tehdessäni ja konsultoivana, esimerkiksi interventioita arvioitaessa kohderyhmien kesken.

6 Menetelmälliset lähestymistavat

Tutkimusmenetelmät opinnäytteeni tutkimuksellisessa osiossa sekä opinnäytteeseeni liittyneessä prosessiarviointikokeilussa olivat laadullisia. Lähes kaikissa laadulliseksi luokitelluissa

tutkimus-suuntauksissa on lähtökohtana ajatus merkitysten keskeisyydestä. Merkityksellisyys liittyy ihmisen toiminnan kulttuuriseen ja sosiaaliseen mielekkyyteen, mutta se tarkoittaa myös sitä, että todellisuus kohdataan erilaisten merkityksellistävien käytäntöjen osana. Toinen tärkeä seikka laadullisessa menetelmässä on huomioida ihmisen subjektiivinen kokemus, hänen havaintonsa, kokemus-maailmansa ja toimintansa. (Ronkainen ym. 2011, 81). Kvalitatiivista tutkimustapaa käytetään silloin, kun tutkija haluaa saada tietoa vähän tunnetusta ilmiöstä tai asiasta. Kvalitatiivisen tutkimuksen tarkoituksena on kuvata todellista elämää ja tutkimuskohteesta on tarkoitus saada mahdollisimman kokonaisvaltainen käsitys. (Hirsjärvi ym. 2007, 135.)

Tieteenfilosofisissa perusteluissa korostetaan kokonaisvaltaisuutta, jolloin ihminen nähdään kokonaisuutena, osana jotakin elämisaailmaa ja todellisuutta. Juuri ajatus siitä, että merkityksiä täytyy tulkita ja ymmärtää osana kokonaisuutta tai asiayhteyttä, johtaa siihen, että usein laadullisen tutkimuksen aineistot ovat suhteellisen pieniä. Laadullisessa tutkimuksessa yritetään tulkita ja ymmärtää tutkimusaineistoa ja viedä ilmiön ymmärrys alkuperäistä käsitteellisemmälle tasolle. Merkitykset ovat aina yhteisöihin kiinnittyviä ja jaettuja ja samalla monitulkintaisia. (Ronkainen ym. 2011, 82.)

Opinnäytteeni tutkimuksellinen osuus edustaa sekä etnograafista että narratiivista tutkimusta. Etnograafisessa tutkimuksessa kohteena ovat oman kulttuurimme jaetut merkitykset ja erilaisissa tilanteissa tapahtuva toiminta. Etnograafisessa tutkimuksessa ollaan kiinnostuneita jaetuista merkityksistä, ei niinkään yksilöllisistä kokemuksista. Narratiivisessa tutkimuksessa keskeistä on kerron-nallisuus, joka on taas ihmiselle keskeinen keino ymmärtää yhteiskuntaa, itseään ja elämää. Narratiivisen tutkimuksen aineistona voi olla mikä tahansa kerron-nallinen materiaali, kuten haastattelut, tekstit, kuvakertomukset, fiktiiviset tarinat, lehtikirjoitukset ja niin edelleen. (Ronkainen ym. 2011, 9 2-93.)

Hyödynsin taustatiedonkeruumenetelminä Väestöliiton henkilöstölle tehtyä kyselyä (liite 1) jossa oli avoimia kysymyksiä ja yhdelle henkilölle kohdistettua teemahaastattelua. Teemahaastattelussa käytiin samoja aiheita läpi kuin kyselyssäkin. Kyselyn toteutin taustoittaakseni Väestöliitossa tapahtuvaa hanketyötä ja siihen liittyvää arviointia sekä arvioinnin kehittämistarpeita yleisesti. Teema-haastattelulla selvitin Nuorten seksuaaliterveyden osaamiskeskuksessa (OK) tapahtuvaa hanketyötä ja arviointityötä, sekä niiden kehittämistarpeita. Opinnäytteeni peruskysymys on, soveltuuko prosessiarviointi OK:n kehittämistyöhön.

Lomakehaastattelu sopii parhaiten sellaisiin tutkimuksiin, joissa on tarkoitus esittää numeerisesti aineistoa tai käsitellä sitä tilastollisen analyysin keinoin. Toisinaan lomakehaastatteluihin sisällytetään myös avoimia kysymyksiä, jotka voidaan käsitellä laadullisesti tai määrälli-

sesti luokittelemalla vastaukset jälkikäteen. Avoimien kysymysten määrä ja vastausten laajuus määrittää sen, voiko strukturoidun aineiston avovastauksia soveltaa laadullisen analyysin tarpeisiin. Strukturoidulla haastattelulla voidaan kuitenkin kerätä aineistoa laadullisen tutkimuksen tulosten yleistämisen testaamiseksi tai ennen laadullisen tutkimuksen toteuttamista ideoiden kirvoittamiseksi tai lisääineistoksi muun laadullisen tutkimuksen ohessa. Esimerkiksi teemahaastattelu voidaan suunnitella aiemmin tehdyn lomakehaastattelun pohjalta tai strukturoidun haastattelun tulosten inspiroimana voidaan kerätä ihmisiltä vaikkapa eläytymismenetelmäaineistoa. (Hirsjärvi & Hurme 2000, 47.) Toteutin teemahaastattelun omalle esimiehelleni muille hankeyötä tekeville tai niistä vastaaville kollegoilleni tekemän kyselyn pohjalta.

Haastattelut on perinteisesti jaettu strukturoituihin ja strukturoimattomiin haastatteluihin. Strukturoitujen ääripäässä on lomakehaastattelu valmiine kysymyksineen ja vastausvaihtoehtoineen, jotka esitetään kullekin haastateltavalle samanlaisina ja samassa järjestyksessä. Tällä pyritään varmistamaan se, ettei haastattelija pyri vaikuttamaan omilla mielipiteillään vastausten sisältöön. Strukturoidun ja strukturoimattoman välimaastossa ovat puolistrukturoidut haastattelut, joille ominaista on, että haastattelun näkökulma on lyöty lukkoon, mutta ei kaikin osin. Näistä tunnetuimpia on teemahaastattelu, jossa käydään läpi valitut teemat, aihepiirit, mutta kysymysten muotoilu ja järjestys voi vaihdella. Strukturoimattomassa haastattelussa taas rakenne muodostuu ennen kaikkea haastateltavan ehdoilla. Tästä käytetään myös nimitystä avoin haastattelu. (Ruusuvuori & Tiittula 2009, 116.) Tässä opinnäytteessä käytin puolistrukturoitua teemahaastattelun menetelmää.

Tutkimusosuuden haastattelututkimus toteutettiin avoimilla kysymyksillä. Aineisto hankittiin haastatteleamalla Nuorten seksuaaliterveyden osaamiskeskuksen päällikköä, joka vastaa OK:n hanke-toiminnasta ja arvioinnista. Päädyin avoimeen haastatteluun siksi, että halusin saada aiheesta syvempää tietoa. Haastattelu sopii emotionaalisille ja intiimeille alueille, ja sen avulla haastateltavalla on haastattelussa enemmän mahdollisuuksia tulkita kysymyksiä, koska se on menetelmänä joustavampi ja sallii täsmennykset. Haastattelun avulla saadaan myös kuvaavia esimerkkejä. Haastattelua tekevän tutkijan tarkoituksena on välittää kuvaa haastateltavan ajatuksista, kokemuksista, käsityksistä ja tunteista. (Hirsjärvi & Hurme 2011, 34). Avointa haastattelua kutsutaan myös vapaaksi tai syväksi haastatteluksi ja se voi olemukseltaan olla hyvin lähellä keskustelua (Metsämuuronen 2001, 226.) Kvalitatiivisessa tutkimuksessa suositaan sellaisia tiedonhankintamenetelmiä, joissa tutkittavien omat näkökulmat ja ääni pääsevät esille. Haastattelu on eräs sellaisista menetelmistä. Kvalitatiiviselle tutkimukselle tyypillistä on myös valita tutkimuksen kohde tarkoituksenmukaisesti. (Hirsjärvi ym. 2007, 135).

Aineiston analyysimenetelmänä käytin sisällön analyysiä. Aineistolähtöiseen sisällön analyysiin päädyin siksi, että kyselyyn vastanneiden ääni ja mielipiteet saataisiin mahdollisimman hyvin

kuuluviin ilman ennakkoon asetettuja odotuksia. Sisällönanalyysin avulla aineistoa voitiin käsitteellistää ja esittää tiivistetyssä muodossa. (Ojasalo ym. 2009, 119) Analyysi aloitetaan lukemalla aineisto useaan kertaan läpi. Ensimmäisessä vaiheessa pelkistetään aineisto, eli se tiivistetään ja pilkotaan osiin. Toisessa vaiheessa (klusterointi) käydään ryhmittelyssä koodattu alkuperäisaineisto tarkasti läpi ja etsitään samankaltaisuuksia ja eroavaisuuksia kuvaavia käsitteitä. Seuraavassa vaiheessa ryhmitellään samaa asiaa tarkoittavat käsitteet ja yhdistetään ne luokaksi, sekä nimetään luokan sisältöä kuvaavalla nimikkeellä. Kolmannessa, abstrahointivaiheessa erotetaan tutkimuksen kannalta oleellinen tieto, jonka perusteella muodostetaan teoreettinen käsitteistö. Abstrahointia jatketaan yhdistelemällä luokituksia niin kauan kuin se aineiston näkökulmasta on mahdollista. Tutki- ja muodostaa yleiskäsitteiden avulla kuvauksen tutkimuskohteesta ja vertaa teoriaa ja johtopäätöksiä kokoajan alkuperäisaineistoon uutta teoriaa muodostaessaan. (Tuomi & Sarajärvi 2007, 93.)

7 Taustaselvitys Väestöliiton arviointimenetelmien kehittämistarpeista

Taustaksi kehittämistyölleni tein pienen kyselyn (Liite 1) Väestöliitossa hanketyötä tekeville, niitä koordinoiville ja hallinnoiville työntekijöille. Kyselyn tarkoituksena oli taustoittaa arvioinnin kehittämistarvetta Väestöliitossa, erityisesti Nuorten seksuaaliterveyden osaamiskeskuksessa. Yksinkertaisessa sähköisessä Webropol-kyselyssä esitin seitsemän avointa kysymystä, joilla kartoitin eri yksiköissä vuonna 2014 tehtyjä ja 2015 meneillään olevia hankkeita, niissä käytössä olevia arviointimenetelmiä, sekä arviointityön kehittämistarpeita. Tärkein tutkimuskysymykseni oli, millainen arviointi koetaan hyödylliseksi Väestöliiton hanketyössä. Lähetin kyselyn yhdeksälle henkilölle ja sain vastauksia kuusi kappaletta.

Lisäksi syvä haastattelin OK:n päällikköä hanketyön arvioinnista ja sen kehittämistarpeista. Sisällön analyysin perusteella sain luokiteltua kyselyaineistoa ja muodostettua Väestöliiton hanketyön arviointia kuvaavan käsitteistön, josta tein kuvan. Haastatteluaineistosta tuli esiin teemoja, joiden kautta tein Nuorten seksuaaliterveyden osaamiskeskuksen arviointityötä avaavan kuvan. Seuraavaksi esittelen kyselyn ja haastattelun tuloksia tiivistetysti ja korostaen aineistosta nousseita yhtäläisyyksiä.

7.1 Arviointi Väestöliiton hanketyössä

Kyselyyn vastanneet henkilöt olivat Väestöliiton eri yksiköissä työtä tekeviä henkilöitä, joiden vastuualueelle kuului hankkeiden hallinnointi ja koordinointi, sisältäen arvioinnin. Heidän vastuullaan ja parhailaan meneillään olevia hankkeita vuosina 2014 ja 2015 oli kansainvälisestä kehitysyhteis-työstä kotimaan tutkimus- ja vaikuttamishankkeisiin, sekä väestön hyvinvointia, kuten maahan-muuttajien kotoutumista edistäviin hankkeisiin. Puolet vastaajista koki tarvitsevansa lisäkoulutusta arviointiin. Koulutuksilta toivottiin käytännön esimerkkejä toimivasta

arviointimalleista. Vastaajia yhdisti työnkuva, jossa korostui hankkeiden hallinnointi, sekä kehittämis- ja johtamistyö. Hankkeiden sisällöt olivat hyvin erilaisia ja kohdistuivat hyvin erilaisiin teemoihin ja kohderyhmiin. Esimerkiksi hanketyö ja siihen liittyvä arviointiosaaminen on erilaista esimerkiksi tutkimushankkeessa kuin kehittämis- tai vaikuttamishankkeessa. Aineiston sisällön analyysin avulla löysin ylä- ja alakäsitteitä tai -luokkia, joiden avulla rakensin Väestöliiton hanketyötä kuvaavan käsitteistön.

Aineiston analyysin perusteella asiaa kuvaava yläkäsite on hyödyllinen hankeprosessin arviointi. Siihen liittyy kaksi alaluokkaa, jotka ovat arviointia ohjaavat tekijät ja arviointisuunnitelmaan valittavat tekijät. Hyödylliseen hankearviointiprosessin ohjaavina tekijöinä ovat oma toiminta, rahoittaja ja sidosryhmät ja niiden tavoitteet ja toiveet arvioinnille. Näihin luokkiin ei erikseen jaotella erilaisia arviointimalleja tai arviointitapoja, vaan parhaimmillaan arviointisuunnitelmassa huomioidaan kaikkien tarpeet, ja ne valitaan aina kunkin hankkeen mukaan. Hankkeissa tehtävissä arvioinneissa oli hajontaa, osalla oli selkeitä arviointimalleja käytössään ja osalla ei. Osa vastaajista mainitsi prosessiarviointiinkin tyypillisistä arviointimalleista, kuten alku-, väli- ja loppuanalyysit, LogFrame-matriisin, eri prosessin vaiheissa kerättävät palautteet ja kyselyt sekä lomakkeet kohde-ryhmille. Näitä olivat myös itsearviointi ja riskianalyysi. Lisäksi mainittiin yleistavoitteiden, talouden ja yleishallinnon seuraaminen erillisinä asioina.

Vastaajat mainitsivat, että arviointia tehdään niin rahoittajaa, omaa työtä, kuin sidosryhmiäkin varten. Mihin se painottuu, riippui hankkeesta. Rahoittajia varten tehtävää arviointia määrittävät pitkälti rahoittajan vaatimukset. Lisähyötyä on, jos käytössä on jokin oma hyväksitty arviointi-malli. Oma työtä hyödyttävä arviointi nähtiin tärkeänä osana arviointia. Sidoryhmiä varten tehtävän arvioinnin katsottiin olevan tärkeää etenkin loppuarviointia tehtäessä, jolloin hekin saavat kokemusta ja tietoa hankkeen tuloksista ja tuotoksista, josta he voivat hyötyä.

HYÖDYLLINEN HANKEPROSESSIN ARVIOINTI						
ARVIOINTIA OHJAAVAT TEKIJÄT						
OMA TOIMINTA		RAHOITTAJA		SIDOSRYHMÄT		
ARVIOINTISUUNNITELMAAN VALITTAVAT TEKIJÄT						
Yleistavoitteiden seuranta	Talouden seuranta	Hallinnollinen seuranta	Itsearviointi ja reflektointi	Arviointimallit ja ohjelmateoria (esim. Logframe)	Palautteet, kyselyt ja lomakkeet	Alku-, väli-, ja loppuarviointi

Kuva 2 Hyödyllinen arviointi hanketyössä

Vastaajien mukaan arvioinnin kehittämistä tarvitaan hyvin kokonaisvaltaisesti. Aineistosta korostui, että hankearviointiin tarvitaan johdonmukaisuutta, systemaattisuutta ja yksinkertaisesti toteutettavia, mutta hyvin toimivia malleja. Vastaajista osa peräänkuulutti sellaista mallia, jossa on selkeästi hankkeen alku, keskivaihe ja loppu. Näihin kaikkiin vaiheisiin kaivattiin arviointimalleja ja mallia, joka yhdistää nämä kaikki hankkeen vaiheet.

Vastauksista oli siis pääteltävissä, että Väestöliitossa on hyvin kirjavat ja pitkälti rahoittajien asettamat ja hankkeen luonteen mukaan valikoituvat arviointimallit, vaikkakin nähtävillä on omaa toimintaa hyödyttäviä näkökulmia. Lisäksi vastausten perusteella arviointi on suurimaksi osaksi sirpaleista, eikä johdonmukaista, niin omaa työtä, rahoittajaa kuin sidosryhmiä hyödyttävää. Puuttuu siis selkeä, käytännönläheinen malli, josta hyötyvät sekä oma työ, rahoittaja, kuin sidosryhmätkin. Lisäksi mallin tulee käsittää kaikki hankeprosessin eri vaiheet. Arviointiin kaivattiin lisätietoa, koulutusta ja menetelmiä. Tämä vahvisti ajatustani siitä, että Väestöliiton hankkeissa tehtävä arviointitoiminta kaipaa kehittämistä ja yhtenäistämistä.

7.2 Arviointi Nuorten seksuaaliterveyden osaamiskeskuksessa

Toteutin syvähaastattelun Nuorten seksuaaliterveyden osaamiskeskuksen (OK) päällikölle, joka vastaa hallinnollisesti hanketyöstä, mutta osallistuu myös hankkeiden ideointiin, suunnitteluun sekä toteutukseen. Itse olen työskennellyt vuodesta 2001 lähtien Väestöliiton nuorten seksuaaliterveys-hankkeissa, joten minulla oli myös omakohtaista kokemusta ja näkemystä asioista. Nyt kuitenkin pidättäydyin tuomasta omia näkemyksiäni esiin ja kirjasin muistiin vain haastattelussa esiin tulleet seikat. Haastattelussa käytiin läpi samoja kysymyksiä ja teemoja, kuin kyselyssäkin.

OK:ssa tehdään arviointia aina riippuen siitä, mistä toiminnan osasta ja tekemisestä on kyse. OK:n arviointityötä tehdään ensisijaisesti oman työn kehittämisen näkökulmasta. Sen lisäksi tärkeää on arvioinnilla varmistaa, että tehtävä työ kohdentuu toivotulla tavalla ja että kohde-ryhmä todella hyötyy hankkeesta. Toissijaisesti arviointia tehdään rahoittajan vaatimuksesta, sillä rahoittajalla on aina omat tarpeensa ja tavoitteensa. Arviointi on sekä määrällistä, että laadullista, yksittäistä ja lyhytaikaista tai pitkittäistä ja pitkäkestoista. Sen lisäksi se on sisäistä ja ulkoista. Kappaleessa 2 on esitelty OK:n toimintamuodot: auttamistoiminnot, kehittäminen, verkostotyö ja kehittäminen. Seuraavaksi esitän haastattelun perusteella tekemiäni johtopäätöksiä edellä mainittujen toimintamuotojen kautta.

Esimerkiksi auttamistoiminnoissa tehdään vahvasti laadullista arviointia, itsearviointia ja reflektointia. Tiimiin tuodaan asiakastapauksia, joita pohditaan yhdessä. Työnohjaukset ovat auttamistoiminnoissa tärkeä arviointimenetelmä. Netissä tapahtuvassa työssä toimii ”back

up”-järjestelmä, jossa asiantuntija varmistaa toisen asiantuntijan toiminnan esimerkiksi tarkistamalla asiakkaalle vastattavan nettikysymyksen. Asiakkaan näkökulma tulee esiin palautteissa, vastaanotolla käynneiltä kerätään suullinen ja kirjallinen palaute ja netissä on käytössä pikakyselyt ja palautelaatikko. Myös nettivastaanotoilla käyneiltä kysytään miten vastaanotosta oli hyötyä. Nettityötä on arvioitu ulkoisesti nuorten ja ammattilaisten arviointiryhmissä, sekä vertaisarvioinnissa toisen nettityötä tekevän järjestön kanssa. Puhelinpalveluissa saadaan suora palaute asiakkaalta, mikäli hän sen itse kertoo. Usein puhelinpalveluun soittava on kriisitilanteessa, eikä silloin ole eettisesti oikein kysyä palautetta. Ryhmätoiminnassa työ tehdään parin kanssa ja arviointia tehdään yhdessä prosessina; alkukartoitus, itsearviointia, reflektointia, väliarviointi ja loppuarviointi. Määrällistä arviointia auttamistoiminnoissa ovat esimerkiksi asiakasmäärät, käyntimäärät nettipalveluissa ja niin edelleen.

Kehittämistyössä arviointi on kohderyhmäkohtaista. Arviointia tehdään hankkeiden ja kehittämisprosessien mukaisesti. Hanke syntyy tarpeesta, kohderyhmältä kysytään mitä tarvitaan, eli tehdään tarvekartoitus. Tehdään alkumittauksia, erilaisia kyselyitä ja pitkin prosessia arviointikeskusteluja niin työntekijöiden kuin kohderyhmienkin kanssa. Kerätään suullista ja kirjallista palautetta kohderyhmiltä. Myös koulutuksissa on prosessinomaista arviointia, sillä koulutus on aina prosessi. Tutkimukset ja raportit käydään läpi tiimissä kommentoiden ja arvioiden. Määrällistä arviointia kehittämistyössä tehdään hankkeiden sisällä. Itse kehittämistyön arviointia ovat palautteet ja hankkeiden kautta saadut kokemukset ja tulokset, sekä tuotokset ja niiden arviointi hankekohtaisesti. Verkostotyötä on arvioitu kyselyiden, tarvekartoitusten ja palautteiden avulla ja näiden mukaan toimintaa on muutettu ja kehitetty. Verkostolle on tehty kohdennettuja kyselyitä tietyistä teemoista ja järjestetty toimintaa ja käynnistetty uusia hankekokonaisuuksia niiden perusteella. Verkostotapaamisista on kerätty palautetta ja yhteistyökumppaneiden kanssa on käyty keskusteluita, kerätty palautetta yhteistyöstä ja toteutettu kokonaisvaltainen tulosvaikutusselvitys rahoittajan tarkastusta varten. Määrällistä arviointia verkostossa voidaan tehdä esimerkiksi laskemalla osallistuneiden määriä erilaisissa kokouksissa, tapaamisissa ja seminaareissa.

Vaikuttamistyön arviointi on hyvin monitasoista. Määrällistä arviointia ovat esimerkiksi sosiaalisen median kautta saatavat luvut oman perustoiminnan näkökulmasta, mutta myös esimerkiksi vaikuttamiskampanjoiden yhteydessä saatu tieto: seuraajat, jaot, kävijämäärät, tykkäämiset, tavoitettavuus ja niin edelleen. Kampanjat toteutetaan aina yhteistyössä muiden tahojen kanssa, jolloin keskustelut ja reflektointi ovat tärkeä osa arviointia ja kehittämistä. Myös mediaosumat ovat määrällistä arviointia. Lisäksi määrällistä arviointia ovat erilaiset kävijämäärät tapahtumissa, messuilla, koulutuksissa, luennoilla ja esimerkiksi kuinka moni on vastannut kyselyihin. Vaikuttamistyön tai poliittisen vaikuttamisen vaikuttavuuden mittaaminen on erilaista ja haastavaa. Kun jokin tietty asia on mennyt mediassa läpi tavalla tai toisella, se nousee yleiseen keskusteluun ja välittyy koko kansalle, voidaan se katsoa vaikuttavaksi. Tai

kun jokin lakimuutos, toimintaohjelma tai dokumentti, jota on oltu työstämässä, menee läpi esimerkiksi neuvottelukunnissa tai poliittisessa päätöksenteossa, voidaan katsoa vaikuttamistyön onnistuneen.

Vaikuttamistyöhön liittyen koulutuksissa on käytössä prosessityyppinen arviointi, jossa on alkukartoitus, reflektiot, palautteet toteutuksesta ja loppuarviointi. Voidaan myös mitata, miten erilaiset vaikuttamistyön kautta esitetyt mallit ovat juurtuneet käyttöön. Lisäksi määrällisiä OK:n perustoiminnan ja tavoitteiden (nuorten seksuaaliterveyden paraneminen ja seksuaalisen kaltoinkohtelun väheneminen) kannalta tärkeitä arviointikohteita ovat seksuaaliterveysindikaattorit (esimerkiksi seksitaudit, raskaudet, raskauden keskeytykset, seksin aloittaminen/seksikokemukset, tiedot seksuaaliterveydestä ja niin edelleen). Haastattelun perusteella löytyi teemoja, joiden avulla voidaan kuvata OK:n arviointityötä. Kuviossa 3 on OK:n toiminnan arviointia kuvaava kartta, jonka kehitin aineiston analyysin avulla luokittelemalla.



Kuva 3 OK:n arviointityön kartta

Nuorten seksuaaliterveyden osaamiskeskuksessa arviointia tapahtuu sisäisesti ja ulkoisesti, ja se voi olla pitkäaikaista tai lyhytaikaista, aina riippuen arvioitavasta asiasta tai tekemisestä. Määrällistä arviointia ovat esimerkiksi kävijämäärät vastaanotoilla ja nettipalveluissa, koulutuksessa, tapahtumissa, messuilla, jaot ja tykkäämiset sosiaalisessa mediassa jne. Lisäksi määrällistä arviointia ovat mediaosumat radiossa, lehdissä, tv:ssä, blogeissa jne. Laadullista sisäistä arviointia ovat esimerkiksi vertaisarviointi, reflektoinnit ryhmässä, kehityskeskustelut, työnohjaus, ”backup-järjestelmä”, jossa toinen asiantuntija varmistaa ja tarkistaa toisen työtä, itsereflektiot ja muut keskustelut. Yksittäistä arviointia ovat esimerkiksi erilaiset kyselyt kohderyhmille, asiakaspalautteet, pikakyselyt netissä, arviointiryhmien arvioinnit (esimerkiksi nettipalveluiden kehittämisessä) sekä vertaisarvioinnit vertaisjärjestön kanssa, kehittämishankkeisiin liittyvät tarvekartoitukset.

Pitkittäistä arviointia on esimerkiksi OK:n ydintehtävän ja siihen liittyvien tulosten mittaaminen. Tällaista on esimerkiksi nuorten seksuaaliterveyttä ilmentävät valtakunnalliset ja/tai paikalliset indikaattorit ja tutkimustulokset (seksitaudit, raskaudet, keskeytykset, tiedot seksuaaliterveydestä, seksuaalinen käyttäytyminen jne.) ja kehittämistyössä luotujen mallien ja aineistojen levinneisyys, käyttöaste. Poliittisen vaikuttamisen pitkittäistä arviointia on muun muassa se, miten vaikuttamistyö on vaikuttanut esimerkiksi lakimuutoksiin, opetussuunnitelmiin, lausuntoihin sekä poliittiseen päätöksentekoon. Pitkittäisarviointia kohdistuu koko OK:n toimintaan, kun tehdään kuukausiraportteja, toimintasuunnitelmaan pohjautuvaa toimintakertomusta ja toiminnan vaikuttavuusselvitystä rahoittajalle. OK-toiminnan pitkittäisarviointia tehdään lisäksi suunnittelupäivillä ja viikkokokouksissa, kun reflektoidaan ja suunnitellaan hankkeiden tapahtumia. Toiminnan vaikuttavuusselvityksessä esitettäviä arviointikysymyksiä sisällytetään OK:n päivittäiseen, viikoittaiseen ja kuukausittaiseen sekä vuosittaiseen raportointiin.

OK:ssa tehdään siis hyvin monitasoista arviointia ja siinä on myös prosessiarvioinnin elementtejä, riippuen toiminnosta. Haastattelussa selvisi, että arvioinninkehittämistä kaivataan itsearvioinnin osalta, esimerkiksi nopeaa mittaria. Lisäksi kehittämistä kaivattiin joihinkin tiettyihin palveluihin, kuten nettipalvelun kysymyspalstan ja puhelinpalveluiden arviointiin. Poliittisen vaikuttamisen arviointi koettiin kaikista vaikeimmaksi ja se kaipasi pohdintaa. Kehittämistarpeet ovat siis yksittäisiä ja toisistaan erillään olevia. Opinnäytteeni pureutuu OK:n kehittämistyöhön ja siellä tapahtuvaan hanketyön arviointiin. Havaintoni oli että OK:n arvioinnista puuttuu selkeä ohjelmateoria, arviointisuunnitelmaa, sekä koko hanketta käsittävä arviointimalli. Tämä vahvisti käsitystäni siitä, että OK:n kehittämistoimintaan soveltuvan prosessiarviointimallin kehittäminen oli ajankohtaista ja tärkeää. Seuraavaksi käyn läpi prosessiarviointikokeilun Merck for mothers -hankkeessa. Tämän hankekokeilun perusteella kehitin uuden prosessiarviointimallin.

8 Prosessiarvioinnin kehittäminen

Opinnäytteeni tavoitteena oli luoda Väestöliiton kehittämistyöhön soveltuva sisäisen arvioinnin malli. Tarkoitukseni oli kokeilla prosessiarviointia Nuorten seksuaaliterveyden osaamiskeskuksessa (OK) toteutettavassa hankkeessa taustaksi omalle prosessiarviointimallin kehittämiselle. Prosessiarvioinnin avulla hanke kehittyi jo sen kuluessa ja tuotti tietoa hankkeen tavoitteiden toteutumisesta sen aikana ja päätyttyä. Opinnäytteen tarkoituksena oli kartoittaa erilaisia terveyden ja hyvinvoinnin kehittämistyöhön sovellettavia arviointimenetelmiä, niihin liittyviä teorioita ja löytää niistä tähän hankkeeseen sopivia malleja, joista soveltamalla kehitin prosessiarviointimallin. Jatkossa mallia voidaan hyödyntää tulevaisuudessa hankkeissa koko prosessin ajan, ideointivaiheesta hankkeen lopetukseen.

Opinnäytteeni peruskysymyksiä ovat, että soveltuuko prosessiarviointi OK:n kehittämistyöhön ja onko hankkeen kautta mahdollista luoda uusi prosessiarvioinnin malli. Opinnäytteessäni pilottihankkeena olleen Merck for mothers -hankkeen prosessiarvioinnin peruskysymyksiä prosessin alussa olivat: 1. Kuinka hankkeen prosessi etenee ja muokkautuu hankkeen edetessä? 2. Kuinka hanke saavuttaa asettamansa tavoitteet? 3. Kuinka hankkeen jatkuvuus toteutuu? 4. Kuinka prosessiarviointi on vaikuttanut hankkeeseen ja sen etenemiseen? Prosessiarvioinnissa huomio kohdistuu kehitys- ja muutosprosesseihin, eli prosessiarvioinnin avulla pyritään tukemaan ja ohjaamaan hankkeessa tapahtuvaa kehittämistä jo toiminnan aikana.

Prosessiarvioinnin avulla selvitin, millaisen toiminnan kautta hankkeen tulokset ja vaikutukset ovat syntyneet. Prosessiarvioinnissa huomio kohdistuu kehitys- ja muutosprosesseihin, eli prosessiarvioinnin avulla pyritään tukemaan ja ohjaamaan hankkeessa tapahtuvaa kehittämistä jo toiminnan aikana. Kun projektien onnistumista tai epäonnistumista on tutkittu, on havaittu, että tärkein syy liittyy siihen, kuinka itse kehittämistoiminta tai interventio on toteutettu. Tällöin ongelmat ovat usein liittyneet johtamiseen, vuorovaikutukseen ja viestintään. Nämä havainnot ovat vahvistaneet käsitystä, että evaluaation tulisi kohdistua projektin aikaiseen toimintaan ja auttaa sen ohjaamisessa ja parantamisessa. (Seppänen-Järvelä 2004, 21-22).

Prosessiarviointia voidaan toteuttaa sekä ulkoisena että sisäisenä arviointina. Tässä tapauksessa arviointi toteutettiin sisäisenä arviointina ja käyttäen itsearviointin menetelmää osana prosessiarviointia. Menetelmiä prosessien arvioimisessa ovat hankkeesta nousevat aineistot, kuten tarvekartoitukset, ennakoitdialogi- ja keskustelumuihistot, lomakekyselyt, havainnointit, päiväkirjat ja muut toimintaa kuvaavat dokumentit. (Sosiaaliportti b). Lisäksi prosessiarviointia varten kerättiin erillistä aineistoa, kuten hanketyöntekijöiden ja pilottikohteiden itsearviointit, lomakekyselyt ja keskustelumuihistinpanot. Tutkimusaineistojen analysointimenetelmä riippuu aineistosta, joten se on osin kvantitatiivista ja osin kvalitatiivista. Kvalitatiivisen aineiston analyysissä usein hyväksi havaittu menetelmä on sisällön analyysi. Sisällön analyysin tavoitteena on tuottaa aineiston avulla tietoa tutkimuksen kohteena olevasta ilmiöstä tiivistetyssä muodossa. Aineiston analysointi on tutkijan oma luova prosessi, johon ei ole olemassa ehdottomia sääntöjä ja ohjeita. Tutkijan on itse luotava analyysinsä viisaus. (Rinkinen 2012, 48.)

8.1 Prosessiarvioinnin kokeilu Merck for mothers -hankkeessa

Se, miksi Merck for mothers -hanketta tarvittiin, perusteltiin Väestöliiton hankehakemuksessa muun muassa sillä, että suomalaisia nuoria kasvaa yhä enenevässä määrin laitoksissa. Heidät täytyy huomioida omana erityisryhmänään, jotta voimme kohdennetusti tukea heidän

kehitystään, ennaltaehkäistä syrjäytymistä ja hyvinvoinnin puutteita. Hankkeessa edistettiin näiden nuorten kokonaisvaltaista elämänhallinnan tukemisen osaamista ja menetelmiä, seksuaalikasvatuksen keinoin. Väestöliitto on hakenut useamman vuoden useista eri rahoituslähteistä hankerahaa seksuaalikasvatuksen kehittämiseen lastensuojelulaitoksissa ja sai lopulta Merck for mothers -säätiöltä USA:sta rahoituksen vuodeksi 2013. (Väestöliitto 2012.)

Hankkeessa kehitettiin kahdessa pilottilaitoksessa materiaalia, menetelmiä ja välineitä lastensuojelulaitoksessa tapahtuvan seksuaalikasvatuksen tueksi. Kehittämistyö tapahtui tiiviissä yhteistyössä laitosten, siellä asuvien nuorten ja siellä työskentelevien ammattilaisten kanssa. Hanke toteutettiin laitospäristössä, eli siinä nuorten lähiympäristössä, jossa he asuivat. Hankkeen tavoitteena oli saada tietoa nuorisolaitosten seksuaalikasvatuksen tilanteesta ja tarpeista ammattilaisten ja nuorten näkökulmista. Toisena tavoitteena oli kehittää nuorisolaitoksen arkeen sopivia menetelmiä ryhmä- ja yksilöohjaukseen, sekä välineitä siellä asuvien nuorten seksuaalisen kehityksen tukemiseksi. (Väestöliitto 2012.)

Aluksi tehtiin tarvekartoitukset molempien pilottilaitosten ammattilaisille sekä nuorille ryhmäkeskustelua hyödyntäen. Tarvekartoituksen pohjalta suunniteltiin koulutuskokonaisuudet ammattilaisille ja nuorten omia ryhmätuokioita, hyödyntäen erilaisia menetelmiä, kuten toiminnallisuutta, eläytymistä ja draamaa. Hanketta suunniteltiin ja arvioitiin kaikissa vaiheissa osallistamalla kaikki siihen osallistuvat henkilöt. Lopputuotoksena hankkeessa kehitetyt mallit ja menetelmät teoreettiseen koottiin julkaisuksi tai oppaaksi, jota jatkossa levitetään laajemmin lastensuojelulaitosten hyödynnettäväksi. Opinnäytteessäni arvioin hanketta sen prosessin eri vaiheissa, samalla kehittäen OK:n sisäisen arvioinnin menetelmiä. (Väestöliitto 2012; Väestöliitto 2014b.)

Hanke toteutettiin tarvekartoitusten perusteella yhteistyössä laitosten ammattilaisten sekä nuorten kanssa. Ennen projektin aloittamista, sen ideointivaiheessa, toteutin ennakoitidialogin Nuorten seksuaaliterveyden osaamiskeskuksen työntekijöille, sekä pilottilaitoksen työntekijöille. Tämän jälkeen hanke eteni suunnitelman mukaisesti, eli tehtiin arviointisuunnitelma, taustakartoitus, tarvekartoitus, arvioinnit ja hankkeesta tehtiin loppuraportti. Tuotoksena ovat nyt olemassa seksuaalikasvatusmallit sekä turvataitomallit seksuaalineuvontaan sekä ryhmätyöskentelyyn laitoksessa sekä seksuaalineuvontaan laitoksen ulkopuolella (julkisella sektorilla). Hanketta arvioitiin prosessi-arviointina kaikissa sen vaiheissa, joka on osa tätä opinnäytettä. (Väestöliitto 2014b.)

Jatkossa hankkeesta saadut tiedot ja toimintamallit juurrutetaan osaksi nuorilaitoksissa työtä tekevien ammattilaisten toimintatapoja kouluttamalla jo laitoksissa työskenteleviä ammattilaisia sekä alaa opiskelevia. Hankkeen aikana saatuja, testattuja ja kokeiltuja

kokemuksia, tuloksia ja tuotoksia pilotoidaan ja levitetään Väestöliiton nuorten seksuaaliterveysverkoston kautta valtakunnallisesti. Hankkeessa kehitettyjä toimintamalleja levitetään ammattihenkilöstön koulutuksien välityksellä, hankkeesta tiedottamisella, kouluttamalla sekä netistä ladattavilla toimintamalleilla. (Väestöliitto 2014b.) Seuraavaksi esittelen prosessiarviointikokeilun vaiheittain. Hyödynnän prosessin avaamiseksi mm. kirjallisuutta, Merck for mothers-hankkeen toimintakertomusta sekä omia muistioitani hankkeen ajalta.

8.2 Ideointi ja taustakartoitus

Hankkeen ideointi aloitettiin toteuttamalla Nuorten seksuaaliterveyden osaamiskeskuksen työntekijöille ennakoitdialogi. Se on dialogisuutta ja voimavarojakorostava verkostotyön menetelmä. Ennakointialogissa hajanaisesti sijoitetut toiminnot ja toimijat kootaan yhteiseksi, toisensa kanssa keskusteleviksi ryhmiksi. Tällöin yksipuolinen asiantuntijuus jaetaan muiden asiantuntijoiden kanssa ja saavutetaan laajempi asiantuntijuus. Myös päätöksenteko on yhtenäistä, joka vaikuttaa toimijoiden motivaatioon ja hankkeeseen sitoutumiseen. Dialoginen verkostotyö merkitsee avointa yhteistyötä, jossa toteutuu verkoston tasavertainen kohtaaminen ja vuoropuhelu. Osallistavan arvioinnin ominaispiirteenä on se, että arviointi kiinnittyy toimintaan, mutta tarkkoja arviointikriteerejä ei ole etukäteen mahdollista määritellä. Arviointikriteerit- ja kysymykset muotoutuvat osittain arvioinnin aikana, yhdessä kohderyhmien, eli osallisten kanssa. (Koskimies ym. 2012, 10.)

Ennakointialogin avulla sain tietoa työntekijöiden näkemyksistä, odotuksista ja ajatuksista tulevan hankkeen tavoitteista, tarkoituksesta, menetelmistä ja tuloksista. Ennakointialogi nauhoitettiin ja siitä laadittiin lisäksi muistiinpanot. Ennakointialogissa käytiin tulevaa hanketta läpi myöhemmin esitettävien (kohdassa 8.3.) Suunta-ohjelmateorian vaiheiden mukaisesti. Samalla sain kirjattua näin ylös hankkeen arviointisuunnitelman.

Hankkeen taustalle koostettiin raportti aikaisemmista tutkimuksista ja johtopäätökset merkittävimmistä tutkimustuloksista, jotka liittyivät laitoksissa asuvien nuorten seksuaalikasvatukseen. Tutkimustulokset antoivat lisätietoa lastensuojelulaitoksissa elävistä nuorista, heidän erityistarpeistaan ja edellytyksistään liittyen positiiviseen laitosnuorten seksuaaliseen kehitykseen, seksuaaliterveyden edistymiseen, seksuaalisen väkivallan ennaltaehkäisyyn ja turvataitokasvatukseen. Kartoitus tehtiin yhteistyössä Väestöliiton Väestöntutkimuslaitoksen kanssa. Tauskartoituksen avulla saatiin paitsi tietoa hankkeen aihepiiristä, myös löydettiin joitakin suuntaviivoja Merck for mothers -hankkeen tavoitteisiin ja toimintamalleihin.

8.3 Suunnitteluvaihe

Aalto-Kallio ym. (2008, 44-45) esittävät kirjassaan Arvioinnin kartalla Kymmenen askeleen kysymyksiä. Ne toimivat eräänlaisena siltana arvioinnin teorian ja käytännön välillä.

Arviointisuunnitelma on hyvä tehdä heti hankkeen alussa. Tällöin arviointi kiinnittyy aidosti toimintaan. Arviointisuunnitelman tekemiseksi on oltava toimintasuunnitelma tai hankekuvaus, johon arviointi kiinnitetään. Itselläni oli käytössä hankkeen hankesuunnitelma, sekä hankerahoitushakemus, joista sain tietoa hankkeesta arviointisuunnitelmaa varten. Arviointisuunnitelmaa on mahdollista muokata hankkeen edetessä. (Nikula 2001, 63).

Arviointisuunnitelman tekemisen aloitettiin pohtimalla näitä kymmen askeleen kysymyksiä, jotka ovat: 1. Mitä hankkeessa arvioidaan, eli mitkä toiminnan tavoitteet ja ohjelmateoria ovat hankkeen taustalla? 2. Miksi arviointia toteutetaan, eli arvioinnin tarpeen, tarkoituksen ja tavoitteet kirkastaminen, 3. Mitkä ovat olennaisia seikkoja arvioida, eli arviointikysymysten laatiminen. 4. Miten onnistuminen todennetaan, eli arviointikriteerien laatiminen. 5. Sisäinen vai ulkoinen arviointi, eli arvioinnin toteuttaja ja arvioitsijan rooli. 6. Tulokset ja vaikutukset vs. prosessit, eli ylläpito verrattuna muutos arvioinnin kohteena ja sen taustalla. 7. Mitä ja keneltä tietoa tarvitaan, eli arvioinnin menetelmien määrittäminen ja aineiston hankkiminen. 8. Arvioinnin dokumentointi ja raportointi. 9. Tulosten hyödyntäminen ja levittäminen. 10. Onko suunnitelma toteuttamiskelpoinen?, tarkistetaan resurssit. (Aalto-Kallio ym. 2008, 44,45; Nikula 2011, 64).

Nämä kymmenen askelta ja aiemmin esitelty OK:n asiantuntijoiden ennakonitidialogituotokset olivat pohjana arviointisuunnitelman tekemiselle, joka kiinnittyi osaksi arvioitavaa hanketta jo sitä suunniteltaessa. Omien pohdintojeni jälkeen kävimme arviointisuunnitelmaa läpi oman hanketiimin kesken suunnittelupäivillä, jonka perusteella luotiin arviointisuunnitelma hankkeelle.

Terveystyön edistämisen keskuksessa on suunniteltu Logical framework matrix -mallia hyödyntäen Suunta-työkalu arvioinnin suunnittelun ja toteuttamisen tueksi. Se on siis eräänlainen ohjelmateoria. Toiminnan suunnittelu ja sekä toiminnalle ja sen arvioinnille luotu ohjelmateoria ovat keskeisiä. Parhaimmillaan arviointi kytkeytyy toimintaan alusta asti ohjelmateorian avulla, sillä siinä perustellaan tehtyjä valintoja. Ohjelmateoria on myös keino jäsentää toiminnan etenemistä, siihen liittyviä syy-seuraussuhteita ja oletuksia siitä, millä edellytyksillä toiminta voi saavuttaa tavoiteltu- ja tuloksia ja muutoksia. Syy-seuraussuhteiden jäsentämisessä voidaan hyödyntää tieteellistä teoriaa, mutta se voi yhtä hyvin olla omiin käsityksiin ja kokemuksiin perustuvaa tai olla näiden yhdistelmä. (Aalto-Kallio ym. 2008, 16.)

Työkalun avulla suunnitelmasta tulee johdonmukaisesti etenevä kokonaisuus, jossa eri osat alueet ja toiminnot ovat loogisia. Lopputuloksena on toimintasuunnitelma, jossa sisäinen loogiikka on aukoton. Suunta-työkalussa on kaksi vaihetta, jotka ovat suunnitelman kirjoittaminen ja sen arviointi. Suunnitelman kirjoittamisvaiheessa toiminta pilkotaan osiin siten, että toiminnan looginen kokonaisuus hahmottuu. Arviointikokonaisuus sekä antaa tukea

kirjoitetun suunnitelman arviointiin että tarjoaa lähtökohdat arviointisuunnitelman laatimista varten. Suunta-työkalun käyttäjä luo oman toimintansa mukaisen kokonaisuuden ja Suunta-kuviot. Nämä kuviot voi luoda joko esimerkiksi käsin tai taulukko-, tekstinkäsittely-, tai esitysgrafiikkaohjelmia hyödyntäen. (Nikula 2011, 61,62.) Opinnäytteessäni yhdistän ja sovellan kymmenen askeleen kysymyksiä sekä Suunta-työkalun ohjelmatoriaa. Seuraavaksi käyn arviointisuunnitelman läpi Suunta-työkalun seitsemää vaihetta mukaillen.

8.4 Arviointisuunnitelman seitsemän vaihetta

Arviointisuunnitelman ensimmäinen vaihe on tarpeen määrittely. Hyvä hanke perustuu johonkin havaittuun yhteiskunnalliseen tarpeeseen. Tarve voi löytyä tutkimustiedon kautta tai se voi perustua kokemustietoon. Tarpeen määrittelyn ensimmäisessä vaiheessa kirjattiin suunnitelma, jossa vastattiin siihen, minkälaisen tarpeen organisaatio on huomannut ja mikä on se asia tai ilmiö, johon halutaan tarttua. Merck for mothers -hanke perustui nimenomaan Väestöliiton omissa toiminnoissa ja sen verkostoissa havaittuihin tarpeisiin kehittää lastensuojelulaitosten seksuaalikasvatusta. Yhteiskunnassamme on lisäksi havahduttu nuorten lastensuojelulasiakkaiden lisääntymiseen ja sen mukana tuleviin haasteisiin. Lastensuojelutyöhön on alettu kohdistaa erilaisia selvitys- ja kehittämishankkeita. Tarpeen määrittelyn toisessa suunnitelman arviointivaiheessa pohdittiin tarkemmin kysymyksiä, miksi juuri tämä asia tai ilmiö kiinnitti Väestöliiton nuorten seksuaaliterveyden osaamiskeskuksen huomion, millaisia sisältöjä ja merkityksiä ilmiöllä on ja miten tarve ilmenee yhteiskunnallisesti ja miten siihen on yritetty jo vaikuttaa. Näitä kysymyksiä toin esille jo aiemmin opinnäytteessäni. (Aalto-Kallio ym. 2004, 9; Nikula 2011, 61,62.)

Arviointisuunnitelman toinen vaihe oli päämäärän asettaminen, jolloin määriteltiin päämäärä, jota kohti oltiin menossa, on jotain, jota hankkeella halutaan saavuttaa ja se on yleensä niin suuri, että siihen ei voida päästä yhden hankkeen avulla. Se on useimmiten jotain sellaista, jota voidaan saavuttaa useamman toiminnon avulla ja siihen vaaditaan jopa useamman organisaation tai jopa yhteiskunnan toimia. Se on jotain, joka voidaan saavuttaa pidemmän ajan kuluessa, mutta jonka organisaatio kokee tavoittelemisen arvoiseksi ja tärkeäksi asiaksi kehittää tai vaikuttaa. Päämäärä voi olla myös visio, eli näkymä tulevaisuudesta, mutta silti sen tulee olla linjassa organisaation perustehtävän ja arvojen kanssa. (Aalto-Kallio ym. 2004, 11; Nikula 2011, 63-63).

Päämäärän asettamisen ensimmäisessä vaiheessa kirjoitettiin suunnitelma, jossa kuvattiin arvioitavan hankkeen toimintaa ja kyseisen hankkeen päämäärä ja se mitä sillä haluttiin saavuttaa. Toisessa suunnitelman arviointivaiheessa pohdittiin sitä, miksi organisaatio haluaa työskennellä juuri tämän päämäärän saavuttamiseksi, onko päämäärä asetettu suhteessa tarpeeseen ja mikä on Väestöliiton panos tämän päämäärän saavuttamisessa. Lisäksi avattiin

sitä, minkä tietoperustan, eli kokemuksen ja tutkimustiedon pohjalta päämäärä on määritelty ja minkälaiset arvot taustalla ovat. (Aalto-Kallio ym. 2004, 12; Nikula 2011, 64-67).

Kolmas vaihe on tavoitteiden täsmentäminen. Tavoite on jotain, joka on mahdollista hankkeen tai muun aiotun toiminnan avulla saavuttaa. Tavoitteen tulee olla muotoiltu niin, että on mahdollista todeta onko tavoite toteutunut, onko se toteutunut osin tai onko se jäänyt kokonaan toteutumatta. (Aalto-Kallio ym. 2004, 14; Nikula 2011, 67-68.).Kun tavoitteet hankkeelle valittiin, kirjattiin ne sen jälkeen ensin suunnitelmaan. Samalla kirjattiin, millä tavoin ne on mahdollista saavuttaa. Toisessa vaiheessa suunnitelman arvioinnissa huomioitiin, veivätkö tavoitteet kohti asetettuja päämääriä ja perusteltiin, miksi kyseiset tavoitteet on valittu ja mihin tietoon ja kokemukseen valinnat perustuivat. Suunnitelman arviointiin kirjattiin myös, että mitä resursseja on käytössä tavoitteiden saavuttamiseksi, niin rahallisesti, ajallisesti, henkilöstöllisesti ja osaamisen näkökulmasta. Tässä vaiheessa pohdittiin myös, onko tavoitteiden lukumäärä sopiva tai tarvetta vastaava. Osa niistä voitiin yhdistää.

Neljäs vaihe on keinojen ja prosessien valinta. Keinot ovat asioita, joihin keskittymällä pyritään saavuttamaan hankkeen tavoite tai tavoitteet. Keinot on hyvä jäsentää erillisiksi toimintaprosesseiksi. Prosessit taas ovat kokonaisuuksia, jotka voidaan pilkkoa konkreettisiksi työtehtäviksi. Toiminnan jäsentäminen erillisiksi prosesseiksi helpottaa hankkeen hallinnointia. Usein tavoitteita ei voida toteuttaa vain yhden keinon tai prosessin kautta, vaan ne voivat limittyä toisiinsa, mutta olla silti erillisiä. Esimerkkinä opinnäytetyössäni arvioinnin kohteena olleen hankkeen prosessit, joita ovat muun muassa suunnittelun prosessi, hankerahoituksen hakuprosessi, viestinnän prosessi, käytännön järjestelyiden prosessi, kouluttamisen prosessi, arvioinnin prosessi ja raportoinnin prosessi. Nämä hankkeen eri prosessit muodostavat hankekokonaisuuden, jota voitiin arvioida kussakin hankkeen vaiheessa. (Aalto-Kallio ym. 2004, 15; Nikula 2011, 68-69).

Suunnitelman kirjoittamisvaiheessa pohdittiin, mitä prosesseja tarvittaisiin, jotta hankkeen tavoitteet oli mahdollista saavuttaa. Kirjattiin keinot ja prosessit kullekin tavoitteelle. Toisessa, suunnitelman arviointivaiheessa pohdittiin, miksi kannattaa käyttää juuri näitä valittuja keinoja ja perusteltiin niiden tarkoituksenmukaisuus. Käytiin läpi myös mahdollisia muita keinoja, joita voisi olla käytössämme tavoitteiden toteutumiseksi. Tässä vaiheessa pohdittiin myös, millä resursseilla keinot toteutuvat, mitä se tarkoittaa rahallisesti, ajallisesti, henkilöstöllisesti ja ajatellen heidän osaamistaan. Tarkistettiin, vievätkö nyt kirjatut prosessit kohti tavoitteita esimerkiksi tekemällä riskianalyysi SWOT-menetelmällä. Pohdittiin myös, että onko prosessien määrä sopiva ja voidaanko osa niistä yhdistää tai jakaa pienemmiksi.

Viides vaihe on tehtävien määrittely. Tässä vaiheessa pohdittiin, minkälaisista tehtävistä kirjaamani prosessit koostuvat. Kun prosessit paloitellaan työtehtäviin, päästään käsiksi työtehtäviin, työnjakoon, aikataulutukseen ja niin edelleen. Selkeä tehtävien määrittely on välttämätöntä, jotta toiminnan seuraaminen on mahdollista. Jos tehtäviä tuntuu olevan enemmän kuin on resursseja, on syytä täsmentää tavoitteita. Ensimmäisessä suunnitelman kirjoittamisvaiheessa määriteltiin, millaisia yksityiskohtaisia tehtäviä eri prosessit sisälsivät ja ne kirjattiin. Mietittiin myös, millä tavoin ja milloin eri tehtäviä seurataan ja miten niitä dokumentoidaan. Seuranta ja dokumentointia tehtiin erilaisissa keskustelutilanteissa, suunnittelupalavereissa, kokouksissa ja muistioissa ja päiväkirjassa. Toisessa arviointivaiheessa pohdittiin, että vievätkö kirjatut tehtävät eteenpäin kaikkia valittuja prosesseja ja onko aikataulu sellainen, että siinä on mahdollista pysyä. Aikataulut käytännössä muuttuivat prosessien aikana.

Kuudes vaihe on toiminnan kriteerien määrittely. Jokaisella toiminnalla on tarkoitus ja tavoite saada aikaan muutoksia. (Aalto- Kallio ym. 2004,17; Nikula 2011, 69-70). Koulutuksella on tarkoitus täydentää osaamista jossakin asiassa, tässä tapauksessa ammattilaisten tietoa ja taitoa nuorten seksuaalisen kehityksen tukemisessa ja seksuaalikasvatuksen antamisessa. Viimeistään siinä vaiheessa, kun toiminta on suunniteltu ja suunnitelma arvioitu, on olennaista miettiä, mikä kertoo toiminnan onnistumisesta tai epäonnistumisesta ja onko vielä jotain tehtävää. Kun määritellään, mikä on riittävän hyvää, määritellään samalla kriteerejä. Jos käy niin, että lopussa huomataan jonkin onnistumiselle asetettuja kriteerejä ole tavoitettu, on hyvä pohtia, ovatko onnistumisen kriteerit asetettu liian korkealle tai tapahtuiko prosessin aikana jotakin sellaista, mikä hankaloittaa onnistumista, tai oliko toimintatavoissa jotakin muuttamisen varaa. Tämä ei poissulje sitä, etteikö jokin ulkopuolinen asia estä onnistumista.

Toisin sanoen onnistumisen kriteerien asettaminen on toiminnan arvottamista. Varsinaisen arvioinnin suunnittelu ja toteutus sekä arviointikysymysten luominen perustuvat niiden määrittelyyn ja siksi ne on tärkeää työstää ennen varsinaisen suunnitelman tekoa. Koko seurannan ja arvioinnin lähtökohtana on juuri se, miten asetetut kriteerit ja saavutetaan. (Aalto- Kallio ym. 2004; 20; Nikula 2011, 72). Kirjassa Arvioi ja kehitä, suositeltiin jatkamaan konkreettisen arviointisuunnitelman tekoa Arvioinnin kymmenen askeleen avulla, mutta minä toimin juuri päinvastoin, sillä se tuntui itselleni loogisemmalta tavalta toimia, jotta saan hyvin pohjustetun ja pohditun, sekä perustellun arviointisuunnitelman aikaiseksi.

Seitsemäs vaihe on tuloksien ja tulosten kuvaus. Tässä vaiheessa arviointisuunnitelmaa tarkennettiin, millaisia tuotoksia ja tuloksia hankkeessa oli tarkoitus saada aikaiseksi ja millaisia muutoksia toiminnassa tai hankkeessa odotettiin tapahtuvan. Kaikella toiminnalla tähdätään yleensä muutokseen. Tuotokset ovat yksittäisiä, toteutuneita toimia, jotka syntyvät keinojen,

prosessien ja tehtävien pohjalta. Tuloksiin suhteutettuna tuotokset ovat usein välineellisiä. Tuotos voi olla esimerkiksi koulutus, jonkin tilaisuus tai julkaisu. Tuotoksien syntyminen on tärkeää ja tuotokset johtavat tuloksiin. Hankkeen tuloksia voivat olla esimerkiksi se, että koulutus järjestettiin, osallistujia in suunniteltu määrä tai enemmän, suunnitelman toiminnot saatiin toteutettua ja niin edelleen. Tuotokset ja tulokset tähtäävät muutokseen. Odotettu muutos on saavutettu silloin, kun tavoite täyttyy. Muutos taas toteutuu silloin, kun jokin toiminta, kuten koulutus on lisännyt kohderyhmän osaamista tai tässä tapauksessa lastensuojelulaitoksissa työskentelevät ammattilaiset ovat saaneet eväitä seksuaalikasvatuksen toteuttamiseen työarjessa. (Aalto-Kallio ym. 2004, 20,21; Nikula 2011, 72,73).

Arviointisuunnitelman kirjoittamisvaiheessa pohdittiin, mitä voitiin odottaa tapahtuvaksi kun hanke etenee, mitä tuotoksia, tuloksia ja muutoksia oli tarkoitus saada aikaan ja ne kirjattiin. Suunnitelman arviointivaiheessa pohdittiin, onko realistista olettaa, että toiminnassa tai hankkeessa saavutetaan kuvatut tuotokset, tulokset ja muutokset. Tämän pohjalta suunnitelmaa muokattiin realistisemmaksi. (Aalto-Kallio ym. 2004, 21,22; Nikula 2011, 73,74). Seuraavaksi toteutettiin tarvekartoitukset nuorisolaitosten asukkaille, sekä työntekijöille.

8.5 Tarvekartoitukset pilottikohteissa

OK:n omien verkostojen kautta hankittiin kaksi yhteistyölaitosta, joissa tehtiin tarvekartoitus. Tiedonkeruumenetelminä käytettiin ryhmäkeskustelua (teemahaastattelu), ennakoitdialogia, sekä anonyymejä kyselylomakkeita. Tarvekartoituksen avulla selvitettiin ammattihenkilöstön tiedollisia tarpeita, kokemuksia seksuaalisuuden ilmenemisestä laitoksessa ja yhteistyötoiveita hankkeelle. Lisäksi selvitettiin osallistujien toiveet hankkeelle. Haastattelussa oli havainnoijana Väestöliiton omia asiantuntijoita, jotka kirjasivat keskustelun teemoista ylös nousevia seikkoja. Lisäksi tehtiin anonyymi webropol-kysely, jonka avulla selvitettiin lastensuojelun henkilökunnan tiedontarpeita koulutussisältöjen suunnittelun pohjaksi. (Väestöliitto 2014.)

Teemahaastattelua käytetään monien eri tieteenalojen tutkimuksissa. Teemahaastattelulla tehdyllä tutkimuksella tuotetaan kokemukseen pohjautuvaa tietoa. Teemahaastattelusta tutkimusmenetelmänä löytyy paljon kirjallista materiaalia. Useat tekijät käyttävät lähteenään Hirsjärven ja Hurmeen Tutkimushaastattelu-teosta vuodelta 2000 tai samojen tekijöiden Teemahaastattelu-teosta vuodelta 1985. Hirsjärvi ja Hurme (2008, 47) käsittelevät teoksessaan koko teemahaastattelun yksityiskohtaisesti alusta loppuun ja siihen sisältyvän sisällönanalyysin menetelmät. Teemahaastattelua käytetään usein, kun aihe on arka tai kun halutaan selvittää vähän tunnettuja ja tiedettyjä asioita (Metsämuuronen 2005, 226.)

Haastattelu sopii tutkimusmenetelmäksi myös silloin, kun ei tiedetä, millaisia vastauksia tullaan saamaan, tai kun vastaus perustuu haastateltavan henkilön omaan kokemukseen. Haastattelua käytetään myös, kun halutaan syventää tietoa jostakin asiasta. (Hirsjärvi & Hurme 2000, 35). Haastattelun etuna voidaan pitää sitä, että sen avulla saadaan joustavasti huomioitua haastateltavat ja kerättyä tietoa eri tilanteissa. Haastatteluaiheiden järjestystä voi tarvittaessa muuttaa, ja se antaa mahdollisuuden myös tulkinnan tekemiseen. Vastaajiksi suunnitellut henkilöt saadaan helposti mukaan haastatteluun. (Hirsjärvi ym. 2007, 204) Haastattelun etuna esimerkiksi kyselytutkimukseen verrattuna voidaan pitää myös sitä, että tutkija voi olla varma, keneltä haluttu informaatio saadaan. (LoBiondo-Wood 2002, 38).

Teemahaastattelu on puolistrukturoitu haastattelumenetelmä. Sille on ominaista, että jokin haastattelun näkökohta on lyöty lukkoon, mutta ei kuitenkaan kaikkia. Teemahaastattelussa haastattelu kohdennetaan tiettyihin aihepiireihin. Teemahaastattelulle on myös ominaista, että haastateltavat ovat kokeneet tietynlaisen tilanteen. Haastattelu suunnataan siis tutkittavien henkilöiden subjektiivisiin kokemuksiin. Teemahaastattelulla voidaan tutkia yksilön ajatuksia, tuntemuksia, kokemuksia ja myös sanatonta kokemustietoa. Siinä korostuu haastateltavien oma elämäns maailma. Teemahaastattelu tuo tutkittavien äänen kuuluviin. Teemahaastattelu voi olla joko kvalitatiivinen tai kvantitatiivinen. (Hirsjärvi & Hurme 2000,36; Routio 2007). Haastattelussa saatu tieto on aina sidoksissa siihen tutkimusympäristöön, josta tutkimuksessa ollaan kiinnostuneita. Laadullisessa haastattelussa korostuvat tutkittavan tilanteen kokemukset sekä kyky ja haastateltavan halukkuus keskustella tietyistä aiheista. (Kylmä 2007, 77).

Ennakointidialogi on dialogisuutta ja voimavaroja korostava verkostotyön menetelmä. Ennakointidialogissa hajanaisesti sijoitetut toiminnot ja toimijat kootaan yhtenäiseksi, toisensa kanssa keskusteleviksi ryhmiksi. Tällöin yksipuolinen asiantuntijuus jaetaan muiden asiantuntijoiden kanssa ja saavutetaan laajempi asiantuntijuus. Myös päätöksenteko on yhtenäistä, mikä vaikuttaa toimijoiden motivaatioon ja hankkeeseen sitoutumiseen. Dialoginen verkostotyö merkitsee avointa yhteistyötä, jossa toteutuu verkoston tasavertainen kohtaaminen ja vuoropuhelu. Opinnäytteessäni käytin tulevaisuuden muistelun menetelmää hankkeen ideointi- ja suunnitteluvaiheissa. Osallistavan arvioinnin ominaispiirteenä on se, että arviointi kiinnittyy toimintaan, mutta tarkkoja arviointikriteerejä ei ole etukäteen mahdollista määrittellä. Arviointikriteerit ja -kysymykset muotoutuivat osittain arvioinnin aikana yhdessä kohde-ryhmien, eli osallisten kanssa. (Koskimies ym. 2012, 12.) Ennakointidialogin toteuttamisesta on olemassa erilaista aineistoa, joita kannattaa hyödyntää menetelmään tutustuttaessa sekä sitä toteutettaessa.

Nuorten näkemyksiä ja tarpeita seksuaalikasvatukseen selvitettiin erityisesti ryhmätyöskentelyn ja seksuaalineuvonnan osalta. Nuorten seksuaalikasvatustarpeita selvitettiin puolistrukturoidun kyselylomakkeen avulla. Nuorille annettiin mahdollisuus kertoa toiveistaan ja tarpeistaan hankkeeseen liittyen kaikissa ryhmätapaamisissa. Nuorten oli mahdollista lähettää nimettömänä viestejä Väestöliittoon Nuorten nettipalveluun ja varata vastaanottoaikoja. Tarvekartoitusten tuloksia hyödynnettiin hankkeen tarkemmassa jatkosuunnittelussa. (Väestöliitto 2012.) Tällä tavoin saatiin toimijoiden tieto ja kokemukset ohjaamaan kehittämistoimintaa oikeaan suuntaan. Toimijoiden osallistaminen mukaan kehittämiseen vähentää usein myös muutosvastarintaa (Rantanen & Toikko 2009, 7).

Nuorten kyselylomakkeissa oli 16 teemaa, joilla selvitettiin millaisista asioista nuoret toivoivat nuorten hetkiä. Ammattilaisten tarvekartoituksessa oli 39 teemaa, jotka liittyivät muun muassa seksuaalisuuteen, sukupuolisuuteen, seksuaaliterveyteen, seksuaalisuuden puheeksi ottamiseen, seksuaalisuuteen ja ihmissuhteisiin koulukodeissa, työntekijöiden valmiuteen seksuaalikasvatustyössä. Toisen nuorisokodin työntekijöille tehty tarvekartoitusten tulokset ja tarpeet tukivat toisen pilottikohteen työntekijöiltä saatuja vastauksia. Nuoret toivoivat eniten tietoa tunneasioista, aggressiosta, omista ja muiden rajoista, seksuaalisesta kaltoinkohtelusta, ihmissuhteista koulukodissa ja sen ulkopuolella, sekä median vaikutuksista nuoreen. Ammattilaisten suurin tiedontarve liittyi vahvasti seksuaalisesti kaltoin kohdellun nuoren kohtaamiseen, sekä kuinka rikosprosessi etenee ja millaista apua seksuaalisesti kaltoin kohdeltu nuori tarvitsee. Tietoa toivottiin lisäksi tunteista ja ihmissuhteista koulukodissa, maahanmuuttajille kohdistuvasta seksuaalikasvatuksesta, turvataitokasvatuksesta, nuorten yleisimmistä huolenaiheista sekä seksuaaliterveyteen liittyvästä lainsäädännöstä, kuten suojaikärajasta. Tarvekartoituksissa ilmeni että ammattilaisten peruskoulutuksessa nuoruusiän seksuaalisuuteen liittyviä teemoja oli käsitelty hyvin vähän tai ei lainkaan. (Väestöliitto 2014.)

Osallistavassa arvioinnissa eri tiedonkeruumenetelmien yhteen sovittelu on mahdollista, joten ryhmähaastattelulla, kyselyllä ja oppimiskahvilatyöskentelyllä toteutettu tiedonkeruu täydensivät tässä toteutetussa prosessiarvioinnissa toisiaan. Prosessia havainnoivaa aineistoa kerättiin siten, että menetelmät olivat osa projektin kehittämistä, eivät siitä irrallista toimintaa. (Kivipelto 2008, 13).

8.6 Toteutusvaihe ja hankkeen päättäminen

Hankkeessa toteutettiin ammattilaisille neljä koulutuskertaa, jotka perustuivat tausta- ja tarvekartoituksiin, sekä Väestöliiton asiantuntijoiden osaamiseen sekä näkemyksiin. Jokaista koulutuskertaa edelsi joitakin ennakkotehtäviä, joita koulutettavien työntekijöiden tuli tehdä ennen koulutusta. Paikalla koulutuksessa oli koulukodin koko henkilöstö. Luennoitsijoina toimivat Väestöliiton asiantuntijat, jotka kaikki ovat seksuaalineuvojia, ja aihepiiristä

riippuen muita asiantuntijoita, kuten seksuaaliterapeutteja ja työnohjaajia. (Väestöliitto 2014b.)

Ammattilaisten koulutuspäivät toteutettiin luentoina seuraavasti:

- Nuoren seksuaalinen kehitys, seksuaalikehityksen erityispiirteen nuoruudessa, ammattilainen seksuaalikasvattajana
- Varhaisen vuorovaikutussuhteen ja hoivalaadun merkitys seksuaalikehitykselle
- Syksyn koulutukset tehtiin saman päivän aikana, mutta kahdessa eri ryhmässä
Koulutuksissa oli mukana koulukodin henkilöstö, niin osastoilta kuin koulusta
- Seksuaalisesti kaltoin kohdellun nuoren kohtaaminen, seksuaalisen väkivallan erilaiset muodot
- Trauma, sijaistraumatisoituminen, ja sen vaikutus nuoreen, työntekijän jaksaminen (Väestöliitto 2014b.)

Ammattilaisille kuului myös lisätehtävien tekeminen. Jokainen osasto tuotti huoneentaulun, jonka teemana olivat työyhteisön asenteet, arvot ja toimintamallit seksuaalikasvatustyössä. Toisessa lisätehtävässä, osastojen ammattilaisille tuotettiin tehtäviä, joiden avulla he työstivät koulutuksissa ilmi tulleita haasteellisia tilanteita. Näitä olivat muun muassa: nuoren yksityisyys laitosympäristössä, millaista seksuaalikasvatustyötä Vuorelassa on tehty entisten laitosnuorten mielestä sekä millaiset säännöt ja käytännöt nuorten seurustelusta on käytössä muissa nuorisokodeissa. (Väestöliitto 2014b.)

Ammattilaisten koulutuksien arviointia jatkettiin, kuten edellä mainittiin. Koulutukset perustuivat tarvekartoituksista esiin nousseisiin teemoihin ja toiveisiin. Koulutuksia arvioitiin välittömällä suullisella palautteilla, joista tehtiin muistiinpanot, ja palautekyselyiden avulla. Koulutettavien ammattilaisten oli mahdollista vaikuttaa tuleviin koulutuskertoihin, niiden sisältöihin ja toteuttamistapoihin. Ammattilaisten kanssa käydyt keskustelut kirjattiin ja otettiin huomioon koulutuksissa. Väestöliiton työntekijät reflektoivat ammattilaisten kanssa käytyjä keskusteluja ja koulutuksia. Myös reflektioissa esiin tulleet seikat otettiin huomioon seuraavia koulutuksia suunniteltaessa. (Väestöliitto 2014b.)

Hankkeessa toteutettiin neljä nuorille suunnattua seksuaalikasvatushetkeä, joissa oli eri teemat. Taustalle tehtiin tarvekartoitus. Lisäksi pohjana on Väestöliiton ammattilaisten pitkä kokemus ja asiantuntijuus aiheiden ympärillä. Nuorten hetket mallinnettiin joista tuotettiin toiminnallisia menetelmiä ammattilaisten hyödynnettäviksi. Nuorten hetkien aihekokonaisuudet perustuivat nuorten antamiin vastauksiin tarvekartoituksissa. Nuoret toivoivat lisää tietoa koulukodissa asumisesta johon liittyy tunnekasvatus, kuten ihmissuhteet, tunteet ja ystävyys.

Nuoret halusivat hetkien aiheiden koostuvan myös seksuaalisesta häirinnästä, seksuaalirikoksista, lainsäädännöstä ja vastikkeellisesta seksistä. Nuoret toivoivat, että nuorten hetkiä toteutettaisiin videoita ja elokuvia katsoen, esimerkkitarinoiden kautta, keskustelemalla ammattilaisten kanssa, tutustumalla itsenäisesti kirjallisuuteen ja keskustellen ryhmässä. (Väestöliitto 2014b.)

Hetkien toteuttajina olivat Väestöliiton asiantuntijat, jotka olivat seksuaaliterapeutteja ja seksuaalineuvojia. Kaikilla asiantuntijoilla on pitkä kokemus nuorten kanssa tehtävästä seksuaalikasvatustyöstä. Koulukodin työntekijät tai opettajat olivat kasvatushetkissä mukana, jolloin he saivat uudenlaisia työkaluja toteuttaa nuorille suunnattua seksuaalikasvatustyötä. Nuorten hetkien tarkoituksena oli antaa kohdennettua tietoa koulukodissa asuville nuorille ihmissuhteista, seksuaaliterveydestä ja seksuaalisuudesta. Nuorten hetket toteutettiin seuraavasti:

- Toiminnallinen harjoitus ja keskustelu ryhmässä: Seksuaalisuuden portaat, nuoren seksuaalinen kehitys
- ”POP UP- vastaanotto - keskustele ja kysy seksistä, ihmissuhteista, seksuaalisuudesta, ehkäisystä, ystävyydestä ammattilaiselta”
- Alustukset aiheista: tunteet, aggressio ja sen hallinta, seurustelun pelisäännöt
- Esimerkkitarinoilla: Seksuaalinen kaltoinkohtelu ja väkivalta, vastikkeellinen seksi (Väestöliitto 2014b.)

Arviointi oli suunnitelman mukaan jatkuvaa, kuten edellä mainittiin. Nuoria kuultiin ennen interventioiden toteuttamista tarvekartoituksella. Lisäksi kerättiin jokaisen hetken jälkeen palautetta nuorilta ja kuultiin työntekijöitä, jotka olivat keskustelleet nuorten kanssa kunkin nuorten hetken jälkeen. Keskusteluista saatiin tärkeää palautetta jatkokehittämistä ajatellen. Kaikki palautteet ja keskustelut kirjattiin ja käytiin työryhmässä läpi. (Väestöliitto 2014b.)

Hankkeen puitteissa tehtiin avoin ja anonyymi kysely Internetissä seksuaalista kaltoinkohtelua kokeneille. Vastaajia oli 320 henkilöä. Kysely painottui toipumisprosessiin, sen alkuvaiheisiin ja pitkäaikaiseen toipumiseen, omiin voimavaroihin, negatiivisiin selviytymiskeinoihin, ts. oireisiin, kuten päihteet, itsetuhoisuus, seksiriskikäyttäytyminen, ja läheisiltä sekä ammattilaisilta saadun tuen laatuun ja sisältöihin. Lisäksi kysely tuotti vahvasti vertaistuellista näkökulmaa, sillä työntekijät vastasivat myös siihen, mitä nyt enemmän toipuneena tekisivät toisin ja mitä haluaisivat sanoa toiselle samaa kokeneelle. Kyselystä tehtiin esite nimeltä ”Toipujat” jota painettiin 10 000 kappaletta. Esitettä jaetaan valtakunnallisesti, muun muassa lastensuojelulaitoksiin. Lisäksi yhteistyössä Vuorelan koulukodin kanssa Väestöliiton asiantuntijatiimi

kehitti nuorille suunnattua seksuaaliterveyteen liittyvää haastattelulomaketta, jota käytetään kaikissa Suomen koulukodeissa. (Väestöliitto 2014b.)

Hankkeesta tehtiin raportteja sen prosessin eri vaiheissa. Kaikissa vaiheissa kerättiin aineistoja ja vaiheet dokumentoitiin tarkasti. Jokainen vaihe raportoitiin erikseen ja lopuksi tehtiin hankeraportti rahoittajalle, sekä kooste Väestöliiton toimintakertomukseen. Hankkeelle haettiin jatkorahoitus ja se myös saatiin. Hanke toteutettiin samaan tapaan kuin edelliselläkin kerralla ja näistä kerätty tieto ja kokemus hyödynnetään Nuorten seksuaaliterveyden osaamiskeskuksen vaikuttamistoiminnassa. Hankkeissa käytetyt materiaalit ja menetelmät ovat vapaasti saatavilla Väestöliiton ammattilaisille kohdistetuilla sivustoilla. Jatkosuunnitelmana on laajentaa seksuaalikasvatukseen liittyvä koulutus Suomen muihin valtion koulukoteihin. Lisänäkökulmana hankkeeseen tulee vanhempien tukemiseen liittyvä toiminta. Tavoitteena on saada seksuaalikasvatus erillisenä, spesifinä alueenaan lastensuojelualan laatusuosituksiin, jolloin seksuaalikasvatus on tavoitteellista, ja se edistää nuorten osallisuutta sekä toimijuutta seksuaalikasvatuksessa. Tuolloin se on vaivaannuttavaa toimintaa niin nuorelle kuin työntekijälle nyt ja tulevaisuudessa. (Väestöliitto 2014b.)

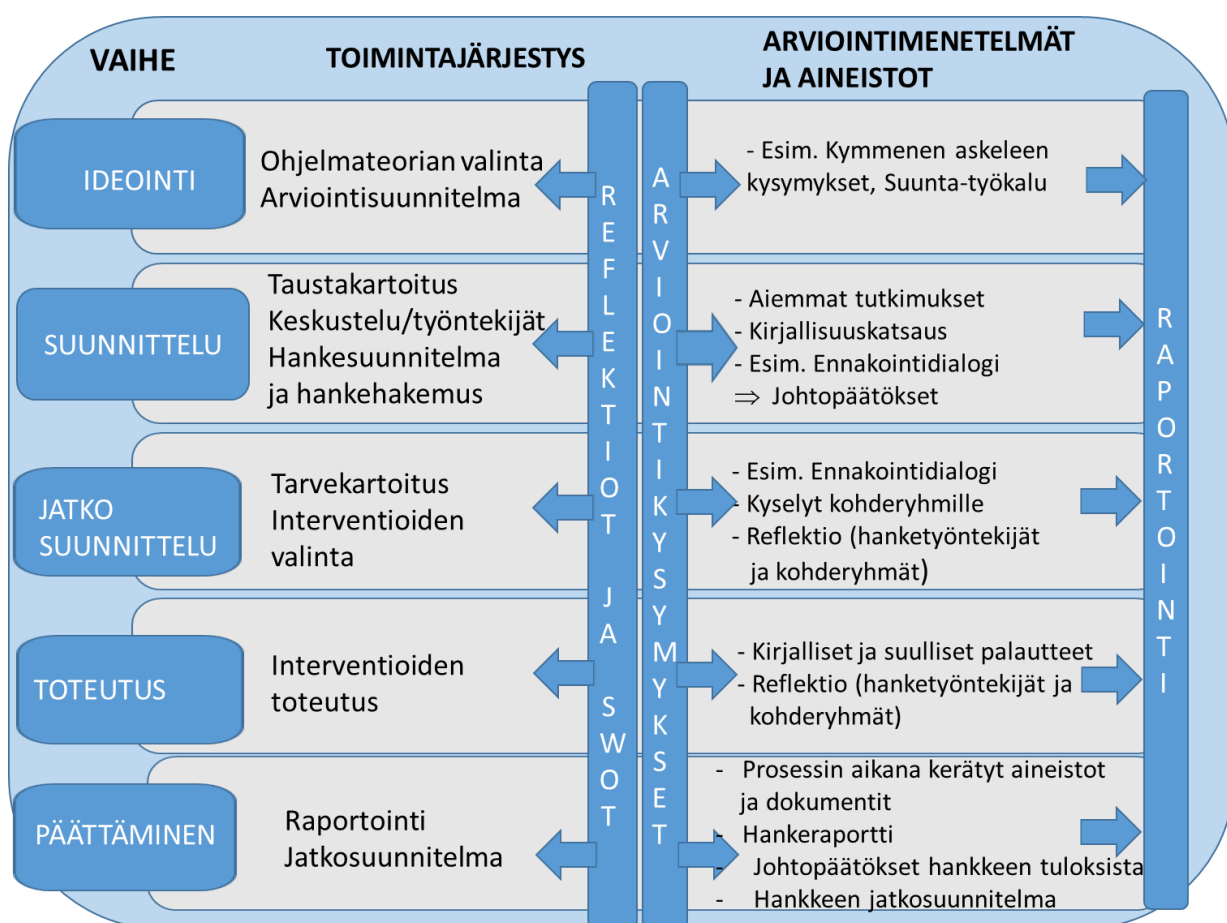
9 Uusi prosessiarviointimalli

Kehitin uuden hanketyöhön ja sen arviointiin sopivan prosessiarviointimallin keräämäni teoriatiedon, Merck for mothers -hankkeen prosessiarvioinnin, sekä oman työkokemukseni pohjalta. Olen tehnyt vuodesta 2001 asti töitä Väestöliitossa hanketyössä, suunnitellut, koordinoitunut ja toteuttanut useita hankkeita, sekä toiminut esimiehenä tiimissä. Malli kehittyi Merck for mothers -hankeprosessin kaikissa vaiheissa, eli ideointi-, taustakartoitus-, suunnittelu-, jatkosuunnittelu-, toteuttaminen-, raportointi- ja jatkohyödyntämisen ideointi-vaiheissa. Näissä kaikissa vaiheissa palattiin arviointisuunnitelmaan ja siinä esitettyihin kysymyksiin (luku 8.3.) Prosessiarviointimallin kehittämässä hyödynsin tekstissä aiemmin esiteltyjä arvioinnin menetelmiä ja malleja ja sovelsin niitä helposti toteutettavaksi malliksi. Mallia voidaan hyödyntää tulevilla kehittämishankkeissa jo niiden ideointivaiheesta lähtien.

Menetelmiä prosessien arvioimisessa ovat hankkeesta nousevat aineistot, kuten tarvekartoitukset, ennakoitdialogi- ja keskustelumuistiot, lomakekyselyt, havainnoinnit, päiväkirjat ja muut toimintaa kuvaavat dokumentit. Hanketyöntekijöiden ja pilottikohteiden itsearviointit, lomakekyselyt ja keskustelumuistiinpanot. Kussakin prosessin vaiheelle suunnitellaan arviointimenetelmät, sekä kutakin vaihetta arvioivat kysymykset.

Prosessiarvioinnin tarkoituksena on selvittää sitä, millaisen toiminnan kautta tulokset ja vaikutukset syntyivät hankkeen aikana. Prosessiarvioinnissa huomio kohdistui kehitys- ja muutos-

prosesseihin, eli prosessiarvioinnin avulla pyrittiin tukemaan ja ohjaamaan hankkeessa tapahtuvaa kehittämistä jo toiminnan aikana. 1. Miten hankkeen prosessi etenee ja muokkautuu hankkeen edetessä? 2. Miten hanke saavuttaa asettamansa tavoitteet? 3. Miten hankkeen jatkuvuus toteutuu? 4. Miten prosessiarviointi on vaikuttanut hankkeeseen ja sen etenemiseen? Kun käytössä on prosessiarviointimalli, ei kannata tehdä ennalta tiukkaa ja lopullista suunnitelmaa prosessin etenemisestä, sillä suunnitelma ja prosessi muuttuvat ja muokkautuvat prosessiarvioinnin kautta, jokaisessa sen vaiheessa. Prosessiin liittyviä sisältöjä on selitetty edellä, kappaleessa 7., alla käyn mallin läpi vaiheittain ja yksinkertaistetusti.



Kuva 3 Uusi prosessiarvioinnin malli

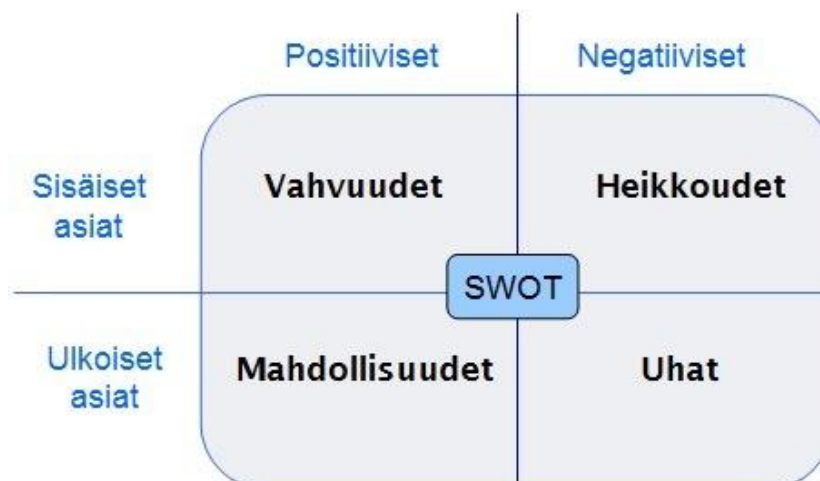
Kun tiedossa on hankeidea, aloitetaan ideointivaihe valitsemalla sopiva ohjelmateoria ja kirjoittamalla arviointisuunnitelma. Ohjelmateoria on tapa jäsentää ja selkeyttää hankkeen ideaa ja samalla käydä systemaattisesti ja mahdollisimman konkreettisesti hankkeen toteuttamisen edellytyksiä läpi. Se on keino analyttisen keskusteluun ja yhteisen ymmärryksen tuottamiseen. Tätä teoriaa lähellä on toimintaloginen malli, jossa näkyvät perustelut sille, mihin ongelmaan ohjelma vastaa, millä keinoin ja mihin oletuksiin ohjelman vaikutukset pe-

rustuvat. Lisäksi toimintaloginen malli sisältää muutosmallin elementit, mutta sisältää kysymykset ongelmasta, johon yritetään vaikuttaa ja ohjelman kohderyhmien määrittelyn. (Borg 2008, 22.)

Tässä mallissa ohjelmateorian sovelletaan aiemmin esiteltyjä Kymmenen askeleen kysymyksiä, sekä Logical Framework -teoriaan pohjautuvaa Suunta-työkalua (kts. kohta 8.3.). Työkalun avulla suunnitelmasta tulee johdonmukaisesti etenevä kokonaisuus, jossa eri osa-alueet ja toiminnot ovat loogisia. Lopputuloksena on toimintasuunnitelma, jossa sisäinen logiikka on aukoton. Suunta-työkalussa on kaksi vaihetta, jotka ovat suunnitelman kirjoittaminen ja sen arviointi, eli arviointisuunnitelmaan kirjataan sekä itse suunnitelma, mutta myös se miten vaihetta arvioidaan. (Nikula 2011, 64.) Arviointisuunnitelma kirjoitetaan kohdassa 8.3. esitettyjen vaiheiden mukaisesti: 1) Tarpeiden määrittely, 2) Päämäärän asettaminen, 3) Tavoitteiden täsmentäminen, 4) Keinojen ja prosessien valinta, 5) Tehtävien määrittely, 6) Kriteerien määrittely, 7) Tuloksien ja tuotosten kuvaus.

Arviointisuunnitelmassa otetaan huomioon rahoittajan ja sidosryhmien vaatimukset ja toiveet arvioinnista. Arviointisuunnitelmaa kirjoittaessa otetaan selvää näiden tahojen toiveista ja vaatimuksista liittyen arviointiin ja ne kirjataan suunnitelmaan, sekä pohditaan niille keinot arviointisuunnitelman edetessä. Arviointia ei siis tarvitse tehdä erikseen esimerkiksi rahoittajille ja sidosryhmille, sekä oman talon hyödyksi, vaan ne yhdistetään samaa arviointisuunnitelman. Kaikissa prosessin vaiheissa otetaan esiin arviointikysymyksiä, Kymmenen askeleen kysymyksiä mukailten: 1) Mitä arvioidaan?, 2) Miksi arviointia toteutetaan?, 3) Mitkä ovat olennaisia seikkoja arvioida? (Arviointikysymykset), 4) Miten onnistuminen todennetaan? (Arviointikriteerit), 5) Sisäinen vai ulkoinen arviointi? (arviointin toteuttaja ja arvioitsijan rooli), 6) Tulokset ja vaikutukset prosessin aikana (miten hanke muuttuu prosessin aikana?), 7) Mitä ja keneltä tietoa tarvitaan? (arviointin menetelmien määrittäminen ja aineiston hankkiminen), 8) Miten eri vaiheita dokumentoidaan ja raportoidaan?, 9) Miten tuloksia hyödynnetään ja levitetään?, 10) Onko suunnitelma toteuttamiskelpoinen? (tarkistetaan resurssit) (Nikula 2011, 70.)

Muita arviointimenetelmiä ja aineistoja edellä mainittujen lisäksi löytyy muun muassa lähde-luettelosta löytyvistä lähteistä. Yksi vanha, mutta edelleen hyvä malli on SWOT, jonka avulla punnitaan vahvuuksia, heikkouksia, mahdollisuuksia, sekä uhkia sisäisten asioiden kuin ulkoistenkin asioiden näkökulmista kaikissa prosessin vaiheissa.



Kuva 4 SWOT-riskianalyysimalli

Hankehenkilöstön sisäiset ja hankeen kohderyhmien kanssa käytävät keskustelut ja reflektio ovat tärkeitä arvioinnin menetelmiä koko hankkeen ajan. Keskusteluissa ja reflektiossa voidaan mukailta edellä mainittuja arviointikysymyksiä, sekä SWOT -mallia. Kaikki arviointiin liittyvä asia dokumentoidaan. Aineistoja voivat olla esimerkiksi kyselylomakkeet, ennakointi-dialogi- ja keskustelumuiot, nauhoitteet, havainnoinnit, päiväkirjat ja muut toimintaa kuvaavat dokumentit ja itsearviointit. Kaikki aineistot ja dokumentit kerätään, niistä tehdään raportit ja hyödynnetään jokaisessa prosessin vaiheessa.

Suunnitteluvaiheessa tehdään kirjallisuus- ja tutkimuskatsaus aiempiin tutkimuksiin liittyen hankeen teemoihin tai aiheisiin. Tällä tavoin saadaan mahdollisesti tutkimuksellista todistetta sille, että hanketta tarvitaan, löydetään siihen liittyvää tietoa, sekä mahdolliset puutteet, joihin hankkeella olisi hyvä puuttua. Hankkeen kautta on tarkoitus tuoda lisää tietoa ja uusia interventioita ja innovaatioita tavoitteiden toteuttamiseksi. Taustakartoituksen lisäksi tehdään tarvekartoitus hanketyöntekijöille, kuten kohdassa 8.5 on selitetty. Hankehenkilöstölle kohdistetun tarvekartoituksen ja reflektioiden avulla saadaan konkreettisempaa sisältöä hankesuunnitelmaa ja hankehakemusta varten. Suunnitteluvaiheessa käydään läpi kohdassa ideointi, esitetyt arviointikysymykset, sekä tehdään SWOT-analyysi. Dokumentoidaan hankehenkilökunnan tarvekartoitus, sekä reflektiot ja raportoidaan ne. Tämän jälkeen tehdään konkreettinen hankesuunnitelma perustuen ideointi- ja suunnitteluvaiheissa koottuihin tietoihin ja haetaan hankkeelle mahdollisesti rahoitusta, mikäli sitä ei jo ole.

Jatkosuunnitteluvaihe aloitetaan tekemällä tarvekartoitus hankeen kohderyhmille. Tarvekartoitusta voi tehdä kyselyiden ja ryhmähaastatteluiden sekä keskusteluiden avulla (esimerkiksi ennakointi-dialogi). Tässä vaiheessa hyödynnetään ideointivaiheessa kootut dokumentit ja raportit, sekä jo tehty hankesuunnitelma. Kohderyhmiltä kootun tarvekartoituksen perusteella

muokataan hankesuunnitelmaa ja valitaan siihen sopivat interventiot (millä ja miten tarpeisiin vastataan?). Käydään läpi kohdassa 8.2 Ideointi, esitetyt arviointikysymykset, tehdään SWOT-analyysi, sekä reflektoidaan tarkennettua suunnitelmaa hankehenkilöstön sekä kohderyhmien kesken. Dokumentoidaan reflektiossa esille tulleet seikat, tehdään johtopäätökset sekä kirjoitetaan tarkennettu toimintasuunnitelma.

Toteutusvaiheessa toteutetaan interventio tai interventiot tarkennetun toimintasuunnitelman mukaisesti. Kerätään palaute, esimerkiksi kyselyiden ja keskusteluiden avulla ja raportoidaan ne. Palautteiden perusteella muokataan tulevia interventioita paremmin tarkoitustaan palveleviksi. Käydään läpi kohdassa 8.2 Ideointi, esitetyt arviointikysymykset, sekä reflektoidaan toteutusta hankehenkilöstön sekä kohderyhmien kesken, sekä tehdään SWOT-analyysi. Dokumentoidaan palautteet, sekä reflektiot, tehdään niistä johtopäätökset, sekä hyödynnetään tulokset jatkosuunnittelussa, sekä interventioiden kehittämisessä.

Hankkeen päättämisen vaiheessa kerätään koko prosessin aikana kootut aineistot ja dokumentit, raportoidaan ne, tehdään johtopäätökset hankkeen tuloksista. Käydään läpi kohdassa 8.2 esitetyt arviointikysymykset, tehdään SWOT-analyysi ja kirjoitetaan hankeraportti. Jatkoideoinnissa mietitään erilaisia keinoja hankkeessa saatujen tietojen, kokemusten ja siinä kehitettyjen interventioiden levittämiseksi ja jalkauttamiseksi jatkossa, eli luodaan tulevaisuuden suunnat hankkeen päämäärään ja jatkohyödyntämisen edistämiseksi.

10 Pohdintaa kehittämistehtävän toteutuksesta ja tulosten arviointia

Opinnäytteeni toteutuksen ensimmäinen osa oli kokeilla prosessiarviointia Merck for mothers -hankkeessa. Hanke ja siihen liittyvä prosessiarviointi ei ole opinnäytteeni aihe, vaikkakin liittyy siihen läheisesti. Opinnäytteeni tarkoituksena oli uuden prosessiarviointimallin kehittäminen. Nämä kaksi toisiinsa liittyvää prosessia saattaa sekoittua keskenään opinnäyteraporttia luettaessa. Tälle on ihan looginen selitys. Alun perin tarkoitukseni oli tehdä opinnäytetyönä Merck for Mothers -hankkeen prosessiarviointi, josta tuotoksena olisi prosessiarviointiraportti kaikkine dokumentteineen. Ajallisesti hanke lähti käyntiin hyvin pian opinnäyteprosessin alussa, joten prosessi alkoi hyvin pikaisesti ilman, että olisin ehtinyt kerätä riittävästi teoriatietoa taustalle prosessiarvioinnin toteuttamiseksi. Sain lisää tietoa prosessiarvioinnista ajan edetessä, etenkin loppuvaiheessa. Lisäksi opinnäyteprosessi venyi hyvin pitkäksi erilaisen ikävien ja vakavien elämäntapahtumieni takia. Ohjaava opettajakin ehti vaihtua prosessin aikana pariin kertaan, lopulta päätyen samaan, jonka kanssa aloitimme opinnäytetyöskenteilyn.

Koska hanke ja siihen liittyvä arviointi oli toteutettava määräajassa, eli se omaa elämänsä, loppui hanke ja sen raportti valmistui tammikuussa 2014 alussa Väestöliiton toimesta. Itselläni

taas oli opinnäyte jäissä muutaman kuukauden ajan haastavan elämäntilanteeni vuoksi. Näin ollen jouduin miettimään ja konkreettisesti tekemään uusiksi koko opinnäytetyön. Minulle heräsi ajatus siitä, että hanketyön arviointia on tärkeää kehittää järjestötyössä, läheisimmin omassa yksikössäni Nuorten seksuaaliterveyden osaamiskeskuksessa. Opinnäytteeni lopulliseksi aiheeksi valikoituikin prosessiarviointi hanketyössä - arvioinnin kehittäminen Väestöliiton Nuorten seksuaaliterveyden osaamiskeskuksessa. Siitä syystä toteutin opinnäytteen tutkimuksellisen osuuden, eli taustakyselyn Väestöliiton työntekijöille ja haastattelun omalle esimiehelleni opinnäyteprosessin myöhäisessä vaiheessa, joka normaalisti tehtäisi heti alussa.

Aluksi oli tarkoituksena toteuttaa ryhmähaastattelu Väestöliiton eri yksiköissä hanke- ja projektityötä tekeville ja niistä vastaaville henkilöille. Samaan aikaan Väestöliitossa kuitenkin oli perusteellinen rahoittajan tarkastuskierros, joka työllisti työntekijöitä laajojen etukäteisraporttien ja haastattelujen merkeissä. Lisäksi talossamme käynnistyi samanaikaisesti yt-neuvottelut. Minun oli mahdotonta saada tätä henkilökuntaa kutsutuksi koolle, jotta olisin voinut toteuttaa ryhmähaastattelun. Myöskään aikataulut eivät antaneet periksi sille, että olisin haastatellut kunkin heistä erikseen. Vaihtoehdokseni jäi tehdä kysely. Tässä vaiheessa oltiin jo pitkälti keväällä 2015 ja opinnäytteen tarkastukseen jättämispäivä läheni. Asialla alkoi olla kova kiire. Vastausten analysointi ja muutenkin opinnäytteeni tutkimuksellinen osuus jäi kevyeksi. Toisaalta se ei ollut pääasiallinen tarkoitukseen, vaan enemmän painottaa kehittämistä ja tässä opinnäytteessäni arvioinnin kehittämistä. Halusin lisätä omaa tietämystäni ja tuoda taustatietoa arvioinnista melko vähän käytössä olevasta prosessiarvioinnin menetelmästä. Tästä syystä opinnäytteen teoreettinen osuus painottuu työssäni.

Itse mallin kehittäminen, eli luova osuus oli raskain vaikein osuus, johon minulta kului paljon aikaa. Opinnäytteeni pohjautuu sekä keräämäni teoriatietoon, Väestöliitossa tehdyn taustakartoitukseen, omaan pitkään kokemukseeni hanketyöstä, sekä prosessiarviointikokeiluun Merck for Mothers -hankkeessa. Näistä kaikista koottujen johtopäätösten myötä sain luotua uuden mallin, jonka sain riisuttua yksikertaiseen muotoon tässä raportissani.

Opinnäyteprosessi on siis edennyt siis hyvin nurinkurisesti ja muuttunut kovasti koko prosessin ajan. Toisaalta tämä vahvistaa ajatuksen myös prosessiarvioinnin taustalla, ettei asioita kannata suunnitella liian valmiiksi, sillä asiat ja elämä muuttuu prosessien aikana. Tästä kaikesta johtuen, saattaa tekstin sisältö olla epäjärjestelmällistä tai tuntua hiukan sekavalta. Kuitenkin olen itse tyytyväinen lopputulokseen. Sain työn tehtyä todella haastavan elämäntilanteen keskellä. Opinnäytteeni pääkysymys oli, että miten prosessiarviointimalli soveltuu OK:n hanketyöhön ja onko hanketyön kautta mahdollista kehittää uutta hanketyötä hyödyttävää prosessiarvioinnin mallia. Seuraavassa pohdin opinnäytteen tuloksia.

Tavoitteenani oli luoda hanketyöhön soveltuva prosessiarvioinnin malli. Aihe ja sisältö vastavat minusta hyvin opintojen asettamia tavoitteita ja tarkoitusta ennaltaehkäisevän hyvinvointityön kehittämisen ja johtamisen näkökulmasta. Tutkiva kehittäminen ja ennakoivatyöte ovat minulle erityisesti iskostuneita oppeja, joita opintojen ja opinnäyteprosessin kautta sain oppia. Jos mietin koko opinnäyteprosessia ja siitä saatuja tuloksia ja tuotoksia, niin niitä on koko liuta. Esimerkkinä mainitsisin koko Merck for mothers-hankkeen prosessiin liittyneet toteutukset, kokemukset, dokumentit ja raportit, sekä opinnäytetyöhön liittyä teoriatietao, kysely- ja haastatteluaineisto, sekä itse uusi prosessiarviointimalli.

Opinnäytteeni tarkoituksena oli kartoittaa erilaisia terveystyön ja hyvinvointityön kehittämistyöhön sopivia arviointimenetelmiä ja soveltaa niistä tähän hankkeeseen soveltuva malli. Mielestäni onnistuin luomaan käytännönläheisen ja tarkoitusta palvelevan mallin, jota voidaan hyödyntää tulevissa kehittämishankkeissa. Toki sitä tulee vielä kokeilla tulevissa hankkeissa ja jatkojalostaa vieläkin toimivammaksi. Kehittämistyöni ei jää siis tarpeettomaksi, vaan sitä hyödynnetään jatkossa Väestöliiton hanketyössä. Uskallan siis todeta, että olen opinnäytetyössäni saavuttanut itselleni asettamani ja koulutuksen järjestäjän tavoitteet hyvin. Tarkoitukseni on tehdä prosessiarviointimallille toteuttamisohjeet jatkohyödyntämistä varten. Ohjeissa teen yleisohjeen taustatietoineen ja kullekin vaiheelle oman korttinsa, jossa ohjeistetaan vaiheen toteuttamiseen käytännönläheisesti ja kerrataan kussakin vaiheessa tehtävät arviointikysymykset.

11 Eettisiä näkökulmia

Opinnäytteeni oli tutkivaa kehittämistä. On minulle henkilökohtaisesti, mutta myös työpaikassani Väestöliitossa tärkeää, että toimitaan eettisesti. Se kuuluu ammatillisuuteen. Lainsäädännöllä on asetettu tutkimus- ja kehittämistoiminnalle ja siihen liittyville monille asioille yksilöiden ja yhteisöjen oikeuksia suojaavia rajoja. Eettiset suositukset ja ohjeet täydentävät tätä suojaa tuomalla esiin arvoperustan, jota tutkimuksessa ja kehittämistoiminnassa on erityisesti noudatettava. Kehittämistoiminnalla tai siihen liittyvällä tutkimuksella ei saa loukata ketään, väheksyä eri ihmisiä tai ihmisryhmiä. Eettistä pohdintaa tulee harjoittaa hankkeen suunnitteluvaiheesta sen loppuun saakka, esimerkiksi aiheen ja kohderyhmän valinnassa, kehittämistarpeen tai tutkimusongelman määrittelyssä ja rajaamisessa, kehittämishankkeen osallisten lähtökohdat ja sitoutuminen, sekä arvot, tietolähteiden ja toimintatapojen valinnassa, niin, että kunkin ihmisarvoa kunnioitetaan ja toimitaan oikeudenmukaisesti ja että heille pyritään tuottamaan vain hyvää. (Heikkilä ym. 2008, 45.)

Osallisten tulee voida itse päättää osallistumisestaan ja heille on annettava monipuolista ja totuudenmukaista tietoa heidän oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan sekä mahdollisista muista

osallistumisen aiheuttamista seurauksista ja heillä tulee olla mahdollisuus kieltäytyä osallistumasta, jos niin haluavat. On myös huomioitava omaan ammatillisuuteen liittyvä laki, kuten terveysalalla salassapitovelvollisuus. Kehittämistoiminnan seurantatiedon ja tutkimuksen aineiston keruussa on kiinnitettävä erityistä huomiota ihmisten oikeuksiin, asialliseen, inhimilliseen, rehelliseen ja kunnioittavaan kohteluun. Kehittämistoimintaan liittyvään tutkimukseen tarvitaan yleensä lupa organisaatiolta, jossa tutkimus tehdään. Tutkimusaineiston ja se analysoinnin luotettavuutta tulee arvioida ja pohtia eettisesti. Johtopäätösten ja raportoinnin täytyy olla myös luotettavia ja rehellisiä. (Heikkilä ym. 2008, 46.)

Opinnäyteprosessiini liittyivät välillisesti Merck for Mothers -hankkeeseen osallistuneet nuoret ja lastensuojelulaitosten ammattilaiset. Tuohon hankkeeseen liittyen eettistä pohdintaa oli tehtävä vahvasti, johtuen etenkin nuorten heikon aseman ja aiheen arkaluonteisuuden vuoksi. Eettisiä näkökulmia otettiin esille jatkuvasti hankkeen prosessissa suunnitteluvaiheesta sen lopetukseen, erityisesti reflektoinneissa. Opinnäytteessäni suora osallisia olivat Väestöliiton ammattilaiset, jotka osallistuivat vapaaehtoisesti taustakartoitukseen, tietäen mistä on kyse. Opinnäytteen kyselyosuutta varten ei tarvittu erillistä tutkimuslupaa, vaan riitti kun tiedotin asiasta ylintä esimiestä. Tämä ei aiheuttanut suuremmin eettisesti kriittisiä näkökohtia opinnäytetyötäni ajatellen, eikä siksi johtanut tarkempaan eettiseen pohtimiseen. Siksi seuraavaksi vielä muutama sana arviointiin liittyvistä eettisistä seikoista, jotka liittyivät vahvasti prosessiarviointiin yleisesti.

Kirjassa Arvioinnin kartalla (Aalto-Kallio ym. 2009, 22) kirjoitetaan, että arviointi on arvon määrittämistä, jolloin tarvitaan kriteeri sille, mikä missäkin tapauksessa on arvokasta. Samat eettiset pelisäännöt, jotka koskevat tutkimuksen tekemistä, pätevät pitkälti arvioinnissa. Olennaista on tehdä läpinäkyväksi arvioinnista saadut tulokset ja niistä johdetut päätelmät. Totuudessa pysyminen, vaade rehellisyydestä, ja kanssaihminen kunnioittaminen ovat sellaisia arvoja, joiden tulisi toteutua missä tahansa arvioinnissa. Kirjassa siteerataan Dianna Newmania ja Robert Borwnia (1999), joiden mukaan arvioinnin eettisiä periaatteita ovat oikeudenmukaisuus, vahingon välttäminen, hyvän tekeminen, autonomian kunnioittaminen ja uskollisuus, eli on pidettävä lupauksensa.

Robson (2001, 50) tuo esimerkkinä nuorisorikollisuuden ehkäisyohjelman, jossa interventio tosiasiassa aiheutti myös kielteisiä psykologisia ja käyttäytymistä koskevia seurauksia osallistuneille, jotka olivat osalle jopa tuhoisia. Avioerojen negatiivisia vaikutuksia ehkäisevä hanke oli helpottanut joidenkin eroa harkitsevien osallistujien eroamista. Päihderiippuvuuden kielteisiä seurauksia vähentävät ohjelmat saattoivat johtaa jopa kasvavaan päihteiden väärinkäyttöön. Arviointi voi siis tarjota välineen tarkoittamattomien vaikutusten mahdollistamiseksi.

Kaikkiin palveluita, niiden kehittämistä ja päätöksentekoa koskeviin arviointeihin liittyy ilmeisesti ja väistämättä erittäin arkoja eettisiä ja poliittisia kysymyksiä. Arvioinnissa ollaan tekemisissä sellaisten ilmiöiden kanssa, jotka vaikuttavat ihmisten elämään. Asianosaisilla, kuten rahoittajilla, toteuttavalla taholla sekä muilla sidosryhmillä on arviointitutkimuksessa omat intressinsä, joka tulee tunnistaa ja jota tulee kunnioittaa. Kun arvioinnin suunnittelussa ja toteutuksessa huomioidaan näitä tekijöitä, tuo se mukanaan sen, että arvioinneista tulee todennäköisesti korkealaatuinen pätevästi kohdennettuine arviointikysymyksineen ja että sitä myös hyödynnetään myöhemmin. Keskeisiä seikkoja arviointitutkimuksen eettisyydessä on suostumus, yksityisyys, luottamuksellisuus sekä riskit suhteessa hyötyyn. On myös olemassa tapauksia, joissa täysin hyvässä tarkoituksessa käynnistetty toiminta on tuonut mukanaan vakavia kielteisiä seurauksia siihen osallistuneille. Nämä riskit tulee osata ennakoida mahdollisimman kattavasti ja huomioida ne hanke- ja arviointisuunnitelmissa.

Lähteet

- Aalto-Kallio M., Saikkonen P. & Koskinen Ollonqvist P. 2009. Arvioinnin kartalla. Matka teoriasta käytäntöön. Terveyden edistämisen julkaisuja. Helsinki: Terveyden edistämisen keskus.
- Aaltola, J. & Syrjälä, L. 1999. Tiede, toiminta ja vaikuttaminen. Teoksessa Heikkinen, H., L.T. Huttunen, R. & Moilanen, P. (toim.) Siinä tutkija missä tekijä - toimintatutkimuksen perusteita ja näköaloja. Jyväskylä: Atena Kustannus, 8-9.
- Anttila, P. 2007. Realistinen evaluaatio ja tuloksellinen kehittämistyö. Hamina: Akatiimi.
- Borg P., Högnappa S., Kilponen M-R., Kopisto K., Korteniemi P., Paananen I. & Pietilä N. (toim.) 2008. Arviointi työtavaksi - kokemuksia asiakastyön arvioinnin kehittämisestä Helsingin sosiaalivi-rastossa. Helsingin kaupungin sosiaalivirasto, Oppaita ja työkirjoja 2008:2. Helsinki: Yliopistopai-no, 22.
- Borg, P. 2008. Ohjelmateoria. Teoksessa Lehtinen, T. (toim.) Arviointi työtavaksi - kokemuksia asiakastyön arvioinnin kehittämisestä Helsingin sosiaalivirastossa. Helsingin kaupungin sosiaaliviras-to, Oppaita ja työkirjoja 2008:2. Helsinki: Yliopistopaino.
- Guba, Y & Lincoln, E. 1989. Fourth Generation Evaluation. London: Sage. 25-26.
- Fields, M. 2013. Järjestöarvioinnin ilmansuuntia-opas. OK-opintokeskus. Viitattu 17.3.2014. <http://www.ok-opintokeskus.fi/j%C3%A4rjest%C3%B6arviointi/arviointitiedonker%C3%A4%C3%A4minen-jak%C3%A4ytt%C3%B6>
- Heikkilä, A., Jokinen, P. & Nurmela, T. 2008. Tutkiva kehittäminen: avaimia tutkimus- ja kehittämishankkeisiin terveysalalla. Helsinki: WSOY Oppimateriaalit.
- Heikkinen, H.L.T. & Jyrkämä, J. 1999. Mitä on toimintatutkimus? Teoksessa Heikkinen, H.L.T., Huttunen, R. & Moilanen, P. (toim.) Siinä tutkija missä tekijä - toimintatutkimuksen perusteita ja näköaloja. Jyväskylä: Atena Kustannus, 12-24.
- Hirsjärvi, S. & Hurme, H. 2000. Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki: Yliopistopaino.
- Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2007. Tutki ja kirjoita. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2008: Tutki ja kirjoita. Osin uudistettu painos. Helsinki: Tammi.
- Högnappa, S. 2008. Arviointi, arviointitutkimus ja arviointimenetelmien kehittäminen. Teoksessa Lehtinen, T. (toim.) Arviointi työtavaksi -kokemuksia asiakastyön arvioinnin kehittämisestä Helsingin sosiaalivirastossa. Helsingin kaupungin sosiaalivirasto. Oppaita ja työkirjoja 2008:2. Helsinki: Yliopistopaino, 15.
- Ilmakunnas, S., Junka, T. & Uusitalo, R. 2008. Vaikuttavaa tutkimusta - miten arviointi palvelee päätöksenteon tarpeita. VATT-julkaisuja 47. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.
- Jyväskylän Yliopisto. Toimintatutkimus. Viitattu 7.2.2013. <https://koppa.jyu.fi/avoimet/hum/menetelmapolkuja/menetelmapolku/tutkimusstrategiat/toimintatutkimus>.
- Järvelä, R. & Karjalainen, V. (toim.). Kehittämistyön risteyksiä. Stakes. Gummerus kirjapaino: Jyväskylä, 196-214.

- Kananoja, A. 2001. Esipuhe teoksessa Robson, C. 2001. Käytännön arvioinnin perusteet. Opas evaluaation tekijöille ja tilaajille. Helsinki: Tammi, 7.
- Karjalainen, P. 2006. Prosesseja, vaikuttavuutta ja muutosmekanismeja. Teoksessa Seppänen-Järvelä, R. & Karjalainen, V. (toim.) Kehittämistyön risteysksiä. Vaajakoski: Gummerus Kirja-paino Oy, 208, 265.
- Karjalainen, V. 2006. Verkostokehittäminen - Palveluparadigman muutos. Teoksessa Seppänen-Järvelä, R. & Karjalainen, V. (toim.). Kehittämistyön risteysksiä. Stakes. Gummerus kirja-paino: Jyväskylä, 251-268.
- Kivipelto M., Larivaara M., Andersson S., Jonson P. M., Kotiranta T. & Vuorenmaa M. (toim.). 2012. Näkökulmia arviointiin. Kaste-ohjelman valtionavustushankkeet. Raportti 33/2012. Terveyden ja hyvinvoinninlaitos. Tampere: Juvenes Print - Tampereen Yliopistopaino, 13-14.
- Koskela, T. 2012. Kehittämishankkeiden arvioinnin tila. Motiivit ja arviointitiedon hyödyntäminen sosiaali- ja terveysalan järjestöissä. Avustustoiminnan raportteja 28. Raha-automaattiyhdistys.
- Koskimies, M., Pyhäjoki, J. & Arnkil, T. E. 2012. Hyvien käytäntöjen dialogit. Opas dialogisen kehittämisen ja kulttuurisen muutoksen tueksi. Opas 24. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Tampere: Juvenes Print: Tampereen Yliopistopaino Oy.
- Koskinen- Ollonqvist P., Pelto- Huikko A. & Rouvinen-Wilenius, P. (toim.) 2005. Näkökulmia vaikuttavuuteen. Vaikuttavuuden arvioinnin mahdollisuudet terveyden edistämässä. Terveyden edistämisen keskuksen julkaisuja 4/05. Helsinki: Terveyden edistämisen keskus, 78-79.
- Kuula A. 1999. Toimintatutkimus: kenttätöitä ja muutospyrkimyksiä. Tampere: Vastapaino.
- Kylmä, J. & Juvakka, T. 2007: Laadullinen terveystutkimus. Helsinki: Edita Prima Oy.
- Kuula A. 2006. Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino.
- LoBiondo-Wood, G. & Haber, J. 2002. Nursing Research: Methods and Critical Appraisal for Evidence-Based Practice, 8e. Appraisal and Utilization. 5. Edition. St. Louis: Mosby.
- Linnan, L. ja Stecler, A. 2002. Process Evaluation for Public Health Interventions and Research. Viitattu 13.9.2014. http://media.johnwiley.com.au/product_data/excerpt/66/07879597/0787959766.pdf.
- Metsämuuronen, J. 2001. Laadullisen tutkimuksen perusteet. Metodologia-sarja 4. 2.tarkistettu painos. Helsinki: International methelp.
- Metsämuuronen, J. 2005. Tutkimuksen tekemisen perusteet ihmistieteissä. Jyväskylä: Gummerus.
- Nikula, T. (toim.) (2011). Arvioi ja kehitä. Kokoelma terveyden edistämisen malleja, mittaritietoja ja menetelmiä. Terveyden edistämisen keskuksen julkaisuja 10/2011. Helsinki: Trio Offset.
- Ojasalo, K., Moilanen, T. & Ritalahti, J. 2009. Kehittämistyön menetelmät. Uudenlaista osaaamista liiketoimintaan. Helsinki: WSOY.
- Ora-Hyytiäinen E. (toim.) 2009. Learning by developing -toimintamalli ja arvioinnin haasteet. Lau-rea- ammattikorkeakoulun julkaisusarja B 32: 2009. Helsinki: Edita.
- Pawson, R. & Tilley, N. 1997. Realistic Evaluation, UK: Sage.

- Pesonen, H. 2007. Laatu! Asiantuntijaorganisaation laatuopas. Juva: WS Bookwell Oy. 129.
- Rantanen T. & Toikko T., 2009. Tutkimuksellinen kehittämistoiminta. Tampere: Tampere university press.
- Rinkinen T. 2012. Nuorten kysymyksiä seksuaaliterveydestä Väestöliiton Internetpalvelussa. Väestöliiton Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D54/2012. Helsinki: Hansaprint.
- Robson, C. 2001. Käytännön arvioinnin perusteet. Opas evaluaation tekijöille ja tilaajille. Helsinki: Tammi.
- Ronkainen, S., Pehkonen, L., Lindblom-Ylänne, S. & Paavilainen, E. 2011. Tutkimuksen voimasa-nat. Helsinki: WSOY.
- Routio, P. 2005. Kyselevät tutkimustavat. Viitattu 13.3.2015. <http://www2.uiah.fi/projekti/metodi/064htm/>
- Ruusuvuori, J. & Tiittula, L. (toim.) 2009. Haastattelu. Tutkimus, tilanteen ja vuorovaikutus. Tampere: Vastapaino.
- Seppänen-Järvelä R. 2004. Prosessiarviointi kehittämissuorituksissa. Opas käytäntöihin. Helsinki: Stakes. Viitattu 22.4.2014. https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/75862/Arviointiraportteja4_04.pdf?sequence=1
- Shadish, W. & Cook, T. & Leviton, L. 1991. Foundations of Program Evaluation. USA: Sage
- Sosiaaliportti a). Tutkimus, kehittäminen ja arviointi. Viitattu 29.1.2013 http://www.sosiaaliportti.fi/fi-FI/tutkimus/kehittaminen_ja_arviointi/#.UQfv8VGW6yE. Luettu.
- Sosiaaliportti b). Hyvä käytäntö, prosessi ja prosessiarviointi. Viitattu 6.2.2013. <http://www.sosiaaliportti.fi/fi-FI/hyvakaytanto/prosessi/prosessiarviointi/>.
- Syvänen, S. 2003. Työn paineet ja puuttumattomuuden kustannukset. Tutkimus sisäisen tehostumisen lähteistä ja vaikutuksista. Acta Universitatis Tamperensis, 942. Väitöstutkimus. Tampereen yliopisto. Tampere: Juvenes Print Oy.
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. 2013. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.
- Toikko, T & Rantanen, T. 2009. Tutkimuksellinen kehittäminen. Näkökulmia kehittämissuorituksiin, osallistamiseen ja tiedontuotantoon. Tampere: Tampere University Press.
- Turkia, R-M. 2007. Esipuhe teoksessa: Nyholm, S. & Saarelainen, J. Yhdistyksen projektiopas. Mielenterveysseura. Viitattu 21.1.2014. <http://julkaisut.mielenterveysseura.fi/projektiopas>
- Vartiainen, P. 2001. Mitä on projektiarviointi. Teoksessa Vartiainen, P. (toim.) Näkökulmia projektiarviointiin. Tampere: Finnpublishers.
- Vataja, K. & Seppänen-Järvelä R. 2008. Prosessiarviointi - mahdollisuus lujittaa kehittämissuorituksia. Teoksessa Seppänen-Järvelä R. ja Karjalainen, V. (toim.) Kehittämistyön risteyskohtia. Stakes. Jyväskylä: Gummerus kirjapaino, 216-230.
- Väestöliitto 2012. Hankehakemus Merck for Mothers. 2012.
- Väestöliitto. Viitattu 15.12.2014. <http://www.vaestoliitto.fi/vaestoliitto/>
- Väestöliitto 2014a. Väestöliiton toimintakertomus 2014.
- Väestöliitto 2014b. Merck for mothers-hanke toimintakertomus 2014.

Kuvat

Kuva 1 Nuorten seksuaaliterveyden osaamiskeskuksen toiminta	8
Kuva 2 Hyödyllinen arviointi hanketyössä	29
Kuva 3 Uusi prosessiarvioinnin malli	47
Kuva 4 SWOT-riskianalyysimalli	49

Liitteet

Liite 1 Väestöliiton työntekijöille tehdyn taustakyselyn kysymykset	60
---	----

Liite 1 Väestöliiton työntekijöille tehdyn taustakyselyn kysymykset

Arviointikysely Väestöliiton työntekijöille, toteutettiin sähköisenä Webropol-kyselynä

1. Yksikkösi ja tehtäväsi Väestöliitossa
2. Mitä hanketta/hankkeita koordinoit tai hallinnoit viime- ja tänä vuonna? (Kuvaile lyhyesti: mm. aihe/otsikko, päätavoite, kohderyhmät jne.)
3. Millaista arviointia hankkeessa/hankkeissa suunnitelman mukaan tehdään? (Käytössä olevat menetelmät)
4. Miksi ja mitä/ketä varten arviointia tehdään hankkeissa?
5. Miten mielestäsi arviointia pitäisi kehittää hanketyössä?
6. Tarvitsetko lisätietoa tai koulutusta hankearvioinnista? (K/E)
7. Jos kyllä, niin millaista koulutusta? (Vapaa sana myös tähän kohta